

Lars Ekholm

RYSK SPANNMÅL OCH SVENSKA KRIGSFINANSER 1629—1633

1. Bakgrund och frågeställning

I början av 1631 yttrade rikskanslern Axel Oxenstierna i brev till Gustav Adolf, att det var ”en synnerlig Guds skickelse vid denna världens konstitution, att storfursten sådan respekt på EKMt drager och är så villig till allt”. Vad kanslern avsåg var bl.a. affärer med rysk spannmål som svenska kronan inlåtit sig på. Denna handel, menade Oxenstierna, ”där den kan EKMt i Ryssland kontinueras och stärkas med ryssens consens och hjälp, vore det en märklig undsättning.”¹

Storfursten var med Oxenstiernas ord villig till allt. Orsaken till denna hållning från den ryska statsledningens sida skall sökas i den för Ryssland och Sverige gemensamma motsatsställningen till Polen. Redan 1626 hade Sverige till storfursten skickat sändebud, vilkas uppgift bestod bl.a. i att söka locka Ryssland till krig mot Polen. Från svensk sida återkom man 1629, då samma fråga diskuterades. Storfursten meddelade, att han vore beredd att angripa Polen när det stillestånd landet ingått med Ryssland löpte ut 1632.² Senare under året blev det nödvändigt för Sverige att hos storfursten notificera stilleståndet i Altmark. Enligt sin instruktion skulle det svenska sändebudet framhålla, att kungen tvingats till detta steg, då han omöjligt kunde stå emot två så mäktiga härskare som kejsaren och den polske kungen. Det ryska svaret innebar bl.a. att beslut om krig mot Polen redan fattats.

Enligt en nutida bedömare måste resultatet av beskickningen ha överträffat alla förväntningar.³ Förbindelserna blev nu allt livligare. Rikstygmästaren Anton

Föreliggande uppsats har tillkommit inom ramen för forskningsprojektet ”Sociala och statsfinansiella problem i 1600-talets svenska samhälle”.

¹ Axel Oxenstierna t KMt 17/1 och 12/2 1631. Rikskanslaren Axel Oxenstiernas skrifter och och brevexling (AOSB) 1:6, s. 52 och 123.

² *D. Norrman*, Gustav Adolfs politik mot Ryssland och Polen under tyska kriget (1630—1632), s. 8 ff. *N. Ahnlund*, Gustaf II Adolfs första preussiska fälttåg och den europeiska krisen 1626, (HT 1918, s. 115).

³ *Norrman*, s. 12 f och 15 f.

Monier — han hade lett de senaste två ambassaderna — sändes åter till Moskva. Ryssarna sökte nu vinna Sverige för sina syften. Ryssland avsåg att öppna krig mot Polen 1631, och man var från rysk sida angelägen att från Sverige få vapen, officerare och soldater. En med svensk hjälp värvad armé skulle enligt ryssarnas planer falla in från Pommern i Polen samtidigt som ett anfall sattes in österifrån.

Gustav Adolf var inte sen att utnyttja situationen. Han utsåg en svensk agent i Moskva, vilken kom att inta en framskjuten plats vid hovet där. Den svenska segern vid Breitenfeld gjorde ett starkt intryck på den ryska statsledningen; händelsen firades på allehanda sätt i Moskva. Vänskapen med Sverige fick bestämma politiken gentemot andra makter.⁴

Ryssland öppnade fientligheterna mot Polen ungefär vid tidpunkten för Gustav Adolfs död. Planer på en allians mellan Sverige och Ryssland diskuterades därefter. Vid förhandlingar kring denna fråga 1634 i Moskva blev det emellertid uppenbart att någon sådan inte skulle bli av. Ryssland hade slutit fred med Polen; ett fredsslut mellan Sverige och Polen hade också aktualiserats.⁵ Den faktor som fört samman de båda staterna förelåg därmed inte längre, och ett omslag inträffade efter de senaste årens närmande.

Denna snabba skiss antyder de utrikespolitiska — och grundläggande — förutsättningarna för de svensk-ryska affärerna med spannmål under 1620-talets slut och 1630-talets början. Ytterligare en faktor utgjordes av Sveriges finansiella ansträngningar under trycket av de dryga krigsutgifterna. Situationen på den västeuropeiska spannmålsmarknaden vid denna tid var också en avgörande omständighet.

Det är bekant hur den svenska statsledningen sökte utnyttja Sveriges nyvunna ställning som den makt som kontrollerade merparten av tillförseln av spannmål från Östersjöområdet. Tanken var att kronan skulle etablera monopol på handeln med spannmål, köpa upp den billigt i Östersjöprovinserna och sälja den med god förtjänst i Västeuropa.⁶ Uppslaget tedde sig lockande med tanke på den utveckling priset på spannmål undergick i Västeuropa; under rådande krigstider var också nya inkomstkällor av nöden mer än någonsin. Prisutvecklingen kan enklast beskrivas med prisnoteringar (årsmedeltal) på spannmålsbörsen i Amsterdam. Från att 1628 ha legat på 68 rdr per läst (noteringarna gäller preussisk råg) steg priset 1629 till 92 rdr. 1630 sprang priset upp ytterligare en bit, till 114 rdr; i

⁴ *Norrman*, s. 39 f, 46 ff, 65 ff, 70 f, 77 f, 84 ff och 113 f.

⁵ *W. Tham*, *Den svenska utrikespolitikens historia*: 2, 1560—1648, s. 259 f.

⁶ *A. Soom*, *Der baltische Getreidehandel im 17. Jahrhundert*, *Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademiens Handlingar, Historiska serien* 8, s. 24—30. *A. Öhberg*, *Russia and the World Market in the Seventeenth Century, A Discussion of the Connection between Prices and Trade Routes*, (SEHR 1955, s. 151 ff).

november detta år noterades hela 176 rdr. 1631 sjönk priset till 105 rdr. Därefter inträffade ett kraftigt prisfall.⁷

De ganska vittgående förhoppningar om inkomster till den svenska krigsstaten som grundades på östersjöspannmålen — i krigsstatförslag för 1631 anges 300.000 rdr — kom i stort sett på skam. I slutet av 1631 nödgades Axel Oxenstierna konstatera, att ett förnyat försök med en monopolisering av spannmålshandeln slagit fel.⁸

De svensk-ryska spannmålsaffärer som står i förgrunden i denna uppsats bör placeras in i samma statsfinansiella perspektiv som det större och bättre kända spannmålsprojektet. Möjligheterna till försäljningsframgångar var i samma omfattning underkastade de kraftiga prisfluktuationer som antytts med de ovan lämnade prisuppgifterna. Oxenstiernas inledningsvis återgivna yttrande fälldes när priset var som högst i Västeuropa. Det gällde att i ett politiskt gynnsamt läge ta till vara en uppkommen möjlighet att göra ekonomiska vinster som kunde bidra till krigsfinansieringen; i samma krigsstat som nämnts ovan kalkylerades med en vinst om 60.000 rdr på den ryska spannmålen. Som den bakomliggande förutsättningen gällde, att den ryska spannmålen var billig och att handeln med den gentemot utlandet helt låg i storfurstens händer. Utländska köpare på den ryska marknaden måste därför alltid söka tillstånd till utförsel hos den ryska statsledningen.⁹

Frågan om de svensk-ryska spannmålsaffärerna har diskuterats i litteraturen. Dels förekommer i såväl översiktsverk som andra arbeten mer eller mindre spridda notiser om dem. Någon systematisk genomgång visar inte dessa arbeten, även om i några fall en del allmänt hållna slutsatser har dragits om affärerna. Dels har en sovjetrysk historiker analyserat frågan i detalj och därvid också utnyttjat resultaten för ett försök att placera in spannmålsaffärerna i ett större utrikespolitiskt sammanhang. Till att börja med granskas den förstnämnda gruppen av arbeten.

Wittrock ägnar spannmålsfrågan en viss uppmärksamhet. Han menar att resultatet av verksamheten i det hela blev ringa. Den betydligt äldre Cronholm anger kvantiteter och priser, hämtade ur breven från kronans förvaltare i Amsterdam; uppgifterna saknar dock inbördes sammanhang. Roberts tar med några notiser om den ryska spannmålen i sitt arbete om Gustav Adolf. Dahlgren är den på svensk

⁷ *N. W. Posthumus*, *Nederlandsche Prijsgeschiedenis*, s. 573. Noteringarna avser årsmedeltal. Uppgifterna om högsta månadsnotering per år beskriver i stort sett samma kurva men med högre värden.

⁸ *G. Wittrock*, *Gustav II Adolf*, (Sveriges historia till våra dagar, 6, s. 273 ff). Förslag uppå 1631 års krigs- och hovstat i Tyskland. Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinsättningarnes historia (Arkiv) 3, s. 178 f.

⁹ För storfurstens monopol se *J. Kulischer*, *Russische Wirtschaftsgeschichte* 1, s. 346 f, och *Öhberg*, (SEHR 1955, s. 154 f).

sida som ägnat frågan störst uppmärksamhet. Han närmar sig spørsmålet med utgångspunkt i De Geers eventuella engagemang i spannmålsaffärerna. Norrman har i sin avhandling om Gustav Adolfs östeuropeiska politik 1630—1632 haft anledning att redogöra för en del aspekter på frågan om spannmålsköpen. Norrmans material är i huvudsak de svenska sändebudens korrespondens, däremot använder han inget räkenskapsmaterial.¹⁰

Förrevolutionära ryska författare har uppmärksammat spannmålsköpen och dragit en del ganska långtgående slutsatser. Forsten återger en rad uppgifter ur svenskt material. Enligt Forstens mening var Gustav Adolf under hela sitt tyska fälttåg fullständigt säkerställd genom spannmålsleveranser från Moskva. Jakobov har klart för sig att spannmålen såldes i Västeuropa och att inkomsterna gick till att förstärka Sveriges finanser. Han anser, att Sverige på sätt och vis förde trettioåriga kriget med hjälp av ryska pengar.¹¹

Den ryske forskare som detaljstuderat spannmålsaffärerna är B. F. Poršnev. Han har ägnat de svensk-ryska förbindelserna vid denna tid ett ingående studium, vilket resulterat i ett flertal uppsatser i ämnet.¹² I en uppsats från 1945 med titeln ”Ryska subsidier till Sverige under trettioåriga kriget” understryker Poršnev vad som antytts ovan om storfurstens politiska möjligheter — genom den monopolrätt han hade när det gällde spannmålshandeln med utlänningar — att avslå eller bevilja förfrågningar om export av den billiga ryska spannmålen; den var billig i förhållande till de priser som kom att gälla i Västeuropa mot slutet av

¹⁰ Wittrock, s. 273. A. Cronholm, Sveriges historia under Gustaf Adolfs regering 5: 2, s. 185 f och 296. M. Roberts, Gustavus Adolphus, A History of Sweden 1611—1632, 2, s. 87. E. W. Dahlgren, Louis De Geer 1587—1652, Hans lif och verk, s. 317—321. Norrman, passim. Förutom de i texten nämnda författarna kan följande nämnas. Wendt har sett räkenskapernas uppgift om den svenska vinsten ett av de aktuella åren (E. Wendt, Det svenska licentväsendet i Preussen 1627—1635, s. 110; se också s. 109 om rysk spannmålshandel via Riga). Kentrschynskij gör ett hastigt påpekande i frågan. Ryssland ”gjorde aktningvärda insatser för att hjälpa Gustav Adolf i hans tyska krigföring bland annat genom stora leveranser av spannmål” (B. Kentrschynskij, Till den karolinska Ukraina-politikens förhistoria, KFA 1959, s. 146).

¹¹ G. F. Forsten, Baltijskij vopros v XVI i XVII stoletijach (1554—1648), 2, s. 356—370. K. Jakobov, Rossija i Švecija v pervoj polovine XVII veka, s. IX. Den sovjetiske historikern Vajnštejn ansluter sig till Jakobovs bedömning (O. L. Vajnštejn, Rossija i Tridcatiletjnaja vojna 1618—1648 gg, s. 67 ff). Staševskij är den av de äldre forskarna som gått mest grundligt till väga. Han har noga penetrerat det ryska arkivbeståndet och meddelar en lång rad kvantitativa uppgifter om de svenska spannmålsköpen. Han söker också fastställa den årliga volymen spannmål som exporterades till andra stater (E. Staševskij, Očerki po istorii carstvovanija Michajila Federoviča, 1, s. 273—283 och 292 ff). Den tyske forskaren Amburger tar sina uppgifter om spannmålsköpens omfattning från Staševskij (E. Amburger, Die Familie Marselis, Studien zur russischen Wirtschaftsgeschichte, s. 73 f). Soom hänvisar i sin tur till Amburger (Soom, Der baltische Getreidehandel, s. 30).

¹² B. F. Poršnev, Bor’ba vokrug švedsko-russkogo sojuza v 1631—1633 gg, (Skandinavskij sbornik 1, s. 11—71). Moskovskoje gosudarstvo i vstuplenije Švecii v Tridcatiletnjuju vojnu, (Istoričeskij žurnal 1945: 3, s. 1—21). Gustav-Adol’f i podgotovka Smolenskoj vojny, (Voprosy istorii 1947:1, s. 53—82).

1620-talet.¹³ Detta gav den ryska statsledningen ett politiskt hjälpmedel. Den ryska regeringen bedömde varje tillåtelse att köpa spannmål som ”en handling av politisk vänskap”. Nederländerna, England och Frankrike förunnades att köpa rysk spannmål. Danmark fick storfurstens tillåtelse till utförsel 1627; tullfrihet gällde till 1630. Danskarna drog sig emellertid ur handeln 1631 till följd av att ryssarna begärde ett högt pris på spannmålen.

Det siffermässiga resultatet av sina forskningar om vad Sverige fick ut av affärerna presenterar Poršnev i en tabell, grundad främst på en sammanställning som ryssarna upprättade inför svensk-ryska förhandlingar 1634. Beräkningarna ger i stort sett följande siffror.

Under de sex åren 1628—1633 omfattade de ”ryska spannmålssubsidierna” 330.000 četvert’ (det ryska spannmålmåttet) eller 17.500 läster. För denna kvantitet betalade svenskarna ca 350.000 rdr. De inkomster den ryska statsledningen avstod från — och som alltså betingades av att Sverige köpte till låga priser och beviljades tullfrihet — uppgick till 640.000 rdr. Svenskarnas nettovinst efter försäljningen i Amsterdam uppgick till ett sammanlagt belopp om 2.400.000 rdr. Enskildheter i beräkningarna kan vara osäkra, menar Poršnev, men ökningarna och minskningar torde ta ut varandra.¹⁴

Poršnev konstaterar, att Sverige kunde uppbära i medeltal 400.000 rdr per år. Beloppet jämförs med de årliga franska subsidierna till Sverige, som uppgick till samma summa. Den vinst Sverige kunde göra sig kan enligt Poršnev inte betraktas som någonting annat än krigssubsidier, i grund och botten jämförbara med de franska subsidierna. De var emellertid klädda i en säregen varuform (”v svojeobraznuju tovarnuju formu”), vilket också har dolt dem för forskarnas ögon. Ryssland förde med andra ord ett hemligt krig mot det tyska imperiet.

Poršnev går så vidare och pekar på att enligt hans resultat hälften av totalsumman eller 1.200.000 rdr faller på år 1630. Poršnev för in denna omständighet i ett större frågekomplex och drar en vittgående slutsats: ”Det blir genast begripligt varför Gustav Adolf just 1630 beslöt sig för att börja krig mot den tyske kejsaren ...” Det förhållandet att dessa ryska subsidier minskades under de följande åren måste också enligt Poršnev haft inflytande på den svenska politiken. Deras upphörande innebar slutligen ett svårt slag för Sverige; Poršnev finner det

¹³ B. F. Poršnev, *Russkije subsidii Švecii vo vremja Tridcatiletnej vojny*, (Izvestija Akademii Nauk SSSR, Serija istorii i filosofii, 1945:5, s. 319—340). Se även *Über die Rolle Russlands im Dreissigjährigen Krieg*, (Veröffentlichungen des Verbandes österreichischer Geschichtsvereine 11, s. 78—82) och *Neuvostoliiton historijoitsijain tutkimukset Venäjän osuudesta kolmikymmenvuotiseen sotaan*, (Historiallinen Aikakauskirja 1956, s. 12—23, särskilt s. 20 f).

¹⁴ Poršnevs kalkyler grundar sig på delberäkningar under följande rubriker: beviljad kvantitet, köpt kvantitet, inköpspris för svenska kronan, erlagda totalbelopp, inköpspris för andra utlåningar, möjlig inkomst för storfursten om spannmålen sålts till andra än svenska kronan, möjliga tullinkomster, sammanlagt ”eftergift” för svenska kronan, försäljningspris i Amsterdam, fraktkostnader och nettovinst av försäljningen.

följdriktigt att svenska förhandlare 1634 begärde subsidier från Ryssland om 300.000 rdr årligen.

Poršnev sammanfattade sina forskningar kring de svensk-ryska förbindelserna under denna tid på historikerkongressen 1960.¹⁵ Mot Poršnevs resultat och slutsatser i den här aktuella delen restes invändningar. Sålunda genmålde Tham att det förelåg en skillnad mellan de franska subsidierna och den ryska hjälpen: de förra betalades ut direkt, den senare bestod i den vinst Sverige kunde få vid försäljning eller vid användande av spannmålen för arméns behov. Vad gäller den påstådda stora vinsten just 1630 anmälde Tham avvikande mening. Poršnev vidhöll sina ståndpunkter¹⁶

Bland senare sovjetiska arbeten kan nämnas Piirimäes uppsats om rysk-svensk spannmålshandel på 1600-talet. Piirimäe använder ryskt material; hans resultat sammanfaller i stort med Poršnevs undersökningar. Piirimäe uppehåller sig också vid det förhållandet att spannmålen aldrig skeppades ut till Östersjön.¹⁷

Redogörelsen för forskningsläget ger vid handen att uppfattningarna bryter sig om storleksordningen och betydelsen av den svensk-ryska spannmålshandeln under 1620-talets slut och 1630-talets början. Det finns goda skäl — inte minst med tanke på de ganska uppseendeväckande slutsatser på det allmänpolitiska planet som dragits — att ytterligare granska spörsmålet. Hur stora blev egentligen vinsterna? Poršnev anger att det i svenska arkiv saknas material med stöd av vilket frågan kan belysas.¹⁸ Så är inte fallet. Frågan måste prövas utifrån såväl svenskt som ryskt källmaterial.

¹⁵ *B. F. Poršnev*, Les rapports politiques de l'Europe occidentale et de l'Europe orientale à l'époque de la guerre de trente ans, (XI:e Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 1960, Rapports IV, s. 136—163, särskilt s. 150 f). Artikelns finns också på ryska, Političeskije otnošenija Zapadnoj i Vostočnoj Jevropy v epochu Tridcatiletnej vojny, (Voprosy istorii 1960:10, s. 56—75).

¹⁶ XI:e Congrès International des Sciences Historiques, Stockholm 1960, Actes du congrès, s. 196 ff.

¹⁷ *H. Piirimäe*, Vene-Rootsi viljakaubandusest XVII sajandil, (Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, XV köide, Ühiskonnateaduste seeria, 1966:1, s. 47 ff). Se också samme författarens uppsats Sostav, objem i raspredelenije ruskogo vyvoza v 1661—1700 gg. čeres švedskije vladenija v Pribaltike na primere g. Narvy, (Skandinavskij sbornik 5, s. 80). Se vidare *A. A. Arzjmatov*, K voprosu o ruskko-švedskich otnošenijach v 1618—1648 gg, (Skandinavskij sbornik 1, s. 82, 85 och 88 f). Poršnevs huvudresultat återges i en forskningsöversikt rörande Rysslands östersjöhandel under 1600-talet. *L. V. Cherepnin*, Russian 17th-Century Baltic Trade in Soviet Historiography, (The Slavonic and East European Review, 43, s. 19 f). Poršnevs forskningar ligger bakom framställningen om spannmålsuppköp för den svenska kronan och genom spannmålsleveranser åstadkommet indirekt stöd till Sverige och andra stater i standardverket *Očerki istorii SSSR*, Period feodalizma, 17 v, s. 114, 130 och 463. Se också *I. P. Šaskol'skij*, Ekonomičeskije svjazi Rossii c Danijej i Norvegijej v IX—XVII vv., (Istoričeskije svjazi Skandinavii i Rossii IX—XX vv., Sbornik stat'ej, s. 37 ff och 61). För Poršnevs resultat jfr också *A. Loit*, Sverige och Östersjöhandeln under 1600-talet, Översikt över nyare litteratur, (HT 1964, s. 307 f).

¹⁸ *Poršnev*, Russkije subsidii, (Izvestija Akademii Nauk SSSR, s. 322), och *Bor'ba*, (Skandinavskij sbornik 1, s. 33).

Det är emellertid inte bara en fråga om vinsternas storlek. Väl så viktigt är spörsmålet om spannmålsaffärernas karaktär och funktion i det allmänna sammanhang där de hör hemma.

Det är uppenbart att affärerna med rysk spannmål, liksom en del andra projekt vid denna tid, skall ses i ljuset av nödvändigheten för den svenska statsledningen att pröva olika vägar att finansiera kriget. Från rysk sida hette det att spannmålen skulle användas till den svenske kungens trupper; på samma sätt anförde svenskarna att spannmålen behövdes för arméns nödtorft.¹⁹ Detta var riktigt, även om spannmålen inte levererades från Ryssland direkt till trupperna. Varan avyttrades som nämnts i Amsterdam. Den svenska kronan förfogade i Amsterdam över medel — osagt hur stora — som på något sätt skulle sättas in för att tillfredsställa behov vid de svenska arméerna. Dessa befann sig på krigsskådeplatser långt därifrån. Kom denna överföring av medel att ske och på vad sätt kunde den i så fall genomföras?²⁰ Vilken roll spelade alltså spannmålspengarna i krigsfinansieringen?

En facett av detta problem är krediten. Vi vet att — inte minst i finansiellt trängda lägen — Gustav Adolf energiskt sökte få kredit på medel som kronan väntade sig att kunna disponera.²¹ Hur förhöll det sig med de ryska spannmålspengarna i detta hänseende? Med detta perspektiv kan beloppens absoluta storlek något skjutas i bakgrunden till förmån för en mer kvalitativ bedömning: med god kredit kunde — i akuta situationer — också ett mindre belopp ha stor betydelse.

Affärerna med rysk råg spände över ett stort geografiskt område: Moskva — norra Ryssland, framför allt Archangelsk — Amsterdam. I den centralpunkt för europeisk handel och kapitalförsörjning som Amsterdam utgjorde fanns en svensk finansförvaltning, men hur klarade sig den svenska kronan i Ryssland?²² I vilka affärsformer genomfördes spannmålstransaktionerna? Hur löste kronan det rimligtvis ganska avgörande problemet med finansieringen av köpen i ett land där kronan i stort måste ha saknat tillgång till egna likvida medel?

Endast genom att granska dessa frågor sammantagna är det möjligt att sätta in spannmålsaffärerna i sitt sammanhang. Till detta hör slutligen den internationella handelskonkurrensen och därtill knutna problem; den frågan får dock uppmärksammas mer antydningvis i denna uppsats.

¹⁹ Ur anteckningar om de svenska sändebuden A. Moniers och J. Bönhardts överläggningar med ryska regeringen, 28/3 1629, Russko-švedskije ekonomičeskije otnošenija v XVII veke, Sbornik dokumentov (RSEO) s. 44. KMt t Monier 13/11 1629 (instruktion), RR, RA.

²⁰ Författaren har i en tidigare undersökning sökt kartlägga bl.a. inkomsterna av de svensk-ryska spannmålsaffärerna 1631 ur denna synvinkel. *L. Ekholm, Kontributioner och krediter, Svensk krigsfinansiering 1630—1631, (H. Landberg, L. Ekholm, R. Nordlund, S. A. Nilsson, Det kontinentala krigets ekonomi, Studier i krigsfinansiering under svensk stormaktstid, s. 195).*

²¹ *Ekholm*, s. 201—229, och *S. A. Nilsson, Kriegsfinanzierung während der schwedischen Grossmachtzeit*, s. 469 i det under föregående not angivna arbetet.

²² *Ekholm*, s. 184 f, 188 och 194 ff.

2. Kvantiteter och vinster

Av litteraturöversikten i föregående avsnitt har framgått, att uppfattningarna går isär i fråga om hur omfattande den svenska spannmålsexporten från Ryssland egentligen var och hur stora den svenska kronans vinster blev vid försäljningen i Västeuropa. Det är nödvändigt att en fastare grund läggs i detta hänseende om man vill bestämma spannmålsaffärernas natur och funktion. Av intresse är också att kunna få grepp om i vad mån affärerna det ena året bedrevs under samma ekonomiska betingelser som det andra. Genomlöpte projektet t.ex. någon utveckling som kan bidra till dess förklaring?

Det finns källmässigt två vägar att söka komma åt problemet. Man kan söka sig dels till material som härrör från verksamheten i Ryssland, dels till material som den svenska försäljningen lämnat efter sig. Vad gäller verksamheten på rysk botten kan dessutom källmaterialet delas in i å ena sidan en grupp som avser ryssarnas försäljning, å den andra en grupp som emanerar från svenska kronans inköp i och utförelse från Ryssland. Här kommer, vid sidan av ryska källor, att användas det i vid mening svenska materialet (många gånger avfattat på andra språk än svenska). Det omfattar bl.a. räkenskaper efter kronans penningförvaltare eller ombud. Genom denna "dubbla" metod kan man vinna ökad säkerhet i bedömningen av kvantiteterna: vad som skeppades ut från Archangelsk bör också ha förts in till Amsterdam, där spannmålen såldes.

I tabell 1 redovisas resultaten av undersökningen rörande kvantiteter och vinster. Den omfattar åren 1629—1633. Affärer med rysk spannmål bedrevs också 1628. Storfursten beviljade 36.000 četvert', vilket motsvarar drygt 1.400 läster i archangelskmått eller 1.800 läster i moskvamått.¹ Begreppen beviljad kvantitet och utskeppad kvantitet måste emellertid noga hållas isär; det är endast uppgifter om det senare som är relevanta här. Svenskarna kan ha skeppat ut spannmål också 1628. Då materialet inte tillåter några säkra slutsatser om detta får dock 1628 uteslutas ur tabellen.²

De svensk-ryska spannmålsaffärerna omfattade sålunda 10.500 läster och lämnade den svenska kronan en vinst om knappt 160.000 rdr. Detta är ett väsentligt lägre belopp än vad Poršnev räknar med. Orsakerna till denna avsevärda skillnad i resultat skall behandlas senare. Tabellen visar också, att kvantiteterna de båda

¹ "Uppgörelse om tullavgifter för rysk spannmål 27/5 1629", Leufsta arkiv, 78, RA. Dokumentet är en till holländska översatt skrivelse från storfursten. I den svenska framställningen hade tio à tolv skepp angivits, motsvarande maximalt 1.800 läster; den kvantiteten anges också som beviljad. KMt t storfursten 20/12 1629 (intercession för Johan Bökman), RR, RA. KMt t storfursten 12/1 1629, RR, RA. — På en läst räknades enligt archangelskmått 25 četvert', enligt moskvamått 19 eller 20 četvert'.

² Kan Bökman ha drivit affärer för egen räkning? Se "Uppgörelsen mellan Johan Bökman och Gabriel Marselis i Hamburg om utskeppning av rysk spannmål 22/11 1628", Leufsta arkiv, 78, RA.

Tabell 1. Svensk-ryska spannmålsaffärer 1629—1633. Kvantiteter och vinster.

År	Läster	Rdr ²
1629	894	24.000
1630	1.334 ¹	42.900
1631	3.100	52.100 ³
1632	2.500	24.900
1633	2.500	14.200
Summa	10.328	158.100

¹ Därav utskeppades 190 läster 1631. Dessutom uppköptes 620 läster, som dock inte kom att exporteras utan såldes i Archangelsk.

² Beloppen är avrundade till närmaste 100-tal.

³ Enligt Erik Larsson von der Lindes egna räkenskaper uppgick vinsten till i tabellen angivet belopp, enligt räkenskaper upprättade i granskningssyfte till 60.000 rdr. Det är vanskligt att i detalj reda ut von der Lindes omfattande ekonomiska verksamhet och därur uppkommande räkenskaper.

Källor: Rikshuvudböckerna med journaler för 1629 och 1630. Räntekammarboken 1630. Kammarkollegiets inkomna brev (räkning över von der Linde). Likvidationer (volymer för Conrad von Falkenberg, Melchior von Falkenberg, von der Linde och Markus Stenman; i sistnämnda volym ligger även Julius Wilkens' räkningar. Samtliga i KA, RA. Oxenstiernska samlingen, E 1200 (räkenskaper i anslutning till von der Lindes verksamhet). Leufsta arkiv, 78 (Johan Bökmans räkning). Båda i RA. Russko-švedskije ekonomičeskije otnošenija v XVII veke, Sbornik dokumentov, s. 38—90.

första åren låg på en betydligt lägre nivå än de därpå följande tre åren. Närmare 80 procent faller på 1631—1633. Vinsten följde inte samma mönster. Motsvarande procentsiffra för den stannar vid något under 60. Det bästa året både vad gäller volym och vinst var 1631. Under 1631, 1632 och 1633 låg kvantiteten på i stort samma nivå, medan däremot vinsten sjönk successivt.

Denna utveckling återspeglas i några uttalanden av personer som på svensk sida var engagerade i affärerna. Det yttrande som inleder denna uppsats och som andas optimism inför spannmålsaffärernas fortsättning fällde Axel Oxenstierna i början av 1631.³ Conrad von Falkenberg, en av kronans förvaltare i Amsterdam, uttalade däremot i slutet av 1632 och början av 1633 sina farhågor för att kronan inte skulle kunna få någon som helst vinst på spannmålen.⁴ Kungens syn under sommaren 1632 var att försäljningen av spannmålen åtminstone borde inbringa så mycket att inköp och omkostnader täcktes; tabellen visar dock att kronan dessa farhågor till trots kunde göra en vinst om 25.000 rdr.⁵ 1633 anlades andra

³ Ovan s. 57.

⁴ Conrad von Falkenberg t KMt 17/10 och 16/11 1632, Hollandica, RA. Conrad von Falkenberg t kammaren 2/11 och 21/12 1632, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 6/10, 19/11 och 30/11 1632 samt 6/2 och 15/3 1633, AOSB 2:11, s. 616, 618, 622, 637 och 645.

⁵ KMt t Möller 26/6 1632, Konung Gustav II Adolfs originalbrev, RA. Även i Muscovitica, RA.

Tabell 2. Svensk-ryska spannmålsaffärer 1629—1633. Vinst per läst.

År	Rdr
1629	26,9
1630	32,2
1631	16,8 ¹
1632	10,0
1633	5,7

¹ 19,4 rdr om det högre beloppet för vinsten används.

Källor: Se tabell 1.

synpunkter på spannmålsprojektet än vinstintresset. Detta framgår både av vad som uttalades i rådet, när frågan var uppe till diskussion där, och av yttranden som Axel Oxenstierna fällde. Handeln kunde komma väl till pass en annan gång, menade denne, även om den inte nu kunde lämna någon vinst.⁶

Spannmålsaffärerna genomlöpte alltså, när den väl vunnit stadga vad gäller volymen, en för den svenska kronan oförmånlig utveckling. Detta har visats med absoluta tal i tabell 1. Ett annat sätt att åskådliggöra detta förhållande är att man beräknar vinsten per läst. Detta har skett i tabell 2, i vilken värdena i kolumn två och kolumn tre i tabell 1 ställts i relation till varandra.

Vilka faktorer låg bakom denna utveckling? Vinsten var en funktion av kvantiteten spannmål, inköpspriset i Ryssland, försäljningspriset i Amsterdam och omkostnaderna. Frågan om hur volymen inverkade på den slutliga inkomst kronan kunde räkna in har redan berörts. I det följande undersöks omkostnaderna samt inköps- och försäljningspriserna.

Omkostnaderna bestod till övervägande delen av fraktkostnader för transport över Norra Ishavet, Atlanten och Nordsjön samt smärre kostnader i anslutning till urlastning m.m. Det kan antas, att dessa kostnader var konstanta. En granskning av källorna för åren 1630—1633 visar att så var fallet. De belöpte sig till ca tio rdr per läst.⁷ Dessa iakttagelser stämmer för övrigt mycket väl med de upplysningar den svenske handelsagenten de Rodes inrapporterade under 1650-talet rörande fraktkostnader för samma sträcka.⁸

Beträffande det pris svenskarna fick betala i Ryssland för spannmålen finns

⁶ Protokoll 23/2 1633, Svenska riksrådets protokoll 3, s. 51 ff. Axel Oxenstierna t rådet 6/5 1633, AOSB 1:8, s. 680 f.

⁷ Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Erik Larsson von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. Conrad von Falkenberg t pfalzgreven samt riks- och kammarråden 14/4 1633, Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA.

⁸ Ausführliche Relation der im Russland umgehenden Commerciens, (de Rodes) (Čtenija v imparatorskom obščestve istorii i drevnostej rossijskich, 1915:2, s. 176).

Tabell 3. Svensk-ryska spannmålsaffärer 1630—1633. Inköpspris i Ryssland.

År	Rdr per läst
1630	25
1631	30
1632	20
1633	20

Källor: Likvidationer (volymer för Erik Larsson von der Linde och Markus Stenman, KA, RA. Leufsta arkiv, 78, RA. N. W. Posthumus, *Nederlandsche Prijsgeschiedenis*, s. 573.

Tabell 4. Svensk-ryska spannmålsaffärer 1630—1633. Prisförändringar. 100=1630 års pris per läst.

År	Kronans inköpspris på råg i Ryssland	Priset på preussisk råg i Amsterdam ¹
1630	100	100
1631	120	93
1632	80	53
1633	80	44

¹ På spannmålsbörsen (årsmedeltal).

Källor: Se tabell 3.

det större anledning att anta att det kunde variera. I materialet finns uppgifter om inköspriset tillgängliga från och med 1630. De har ställts samman i tabell 3. — Beträffande 1630 års spannmål har en omkostnadspost inkluderats för att värdena skall vara jämförbara; posten uppkom i anslutning till inköpet. Utan denna post uppgick priset 1630 till 20 rdr per läst.⁹

Ryssarna lät priset stiga och sjunka. Det slog igenom i svenskarnas vinst, vilket kan visas med ett enkelt exempel. Hade det ryska priset 1631 legat kvar på föregående års nivå hade den svenska vinsten — vid i övrigt oförändrade förhållanden — ökat med ca 15.000 rdr. Det hade inneburit att vinsten per läst inte sjunkit med hälften (enligt tabell 2) utan med en tredjedel.

Intressantare än sådana hypotetiska beräkningar är att betrakta den ”ryska” prisutvecklingen — även om den bara täcker fyra år — mot bakgrunden av de priser som gällde på den västeuropeiska marknaden. Uppgifter om dessa finns att hämta i Posthumus’ noteringar rörande preussisk råg på spannmålsbörsen i Amsterdam. De relativa förändringarna i prisnivåerna i Ryssland (dvs. det pris som togs ut när den svenska kronan köpte spannmål där) och i Amsterdam visas i tabell 4.

⁹ 1630 inköptes spannmålen inne i Ryssland, de därpå följande åren i Archangelsk. Se vidare nedan s. 74 f.

Priset på spannmål nådde en utomordentlig höjd 1630. Ryssarna höjde därefter sitt pris, medan det däremot i Amsterdam hade vänt och nu började sjunka. 1630 års för den svenska kronan fördelaktiga skillnad mellan inköps- och försäljningspris blev därigenom mindre markant. Ryssarna sänkte sedan priset 1632 med en tredjedel; i Amsterdam gick emellertid priset nedåt i ännu hastigare takt. 1633 låg det ryska priset fast i förhållande till fjolårets nivå, medan priset på börsen i Amsterdam fortsatte att sjunka.

Det var inte bara mellan åren som det försäljningspris, vilket kronan kunde ta ut, fluktuerade. Avsevärda prisförändringar inträffade med betydligt kortare intervaller. Det var nödvändigt att kronans förvaltare i Amsterdam ständigt följde med i dessa rörelser, att de höll sig à jour med utvecklingen på spannmålsbörsen. Brevmaterialet efter dessa personer ger belägg för hur känslig hanteringen av kronans spannmålshandel i Amsterdam var och hur öppen marknaden var för spekulationer — och därmed enskilda lyckokast och misstag. Situationen påminner i detta avseende — det finns för övrigt också andra likheter — om de förhållanden som gällde för kronans försäljning av koppar just i Amsterdam.¹⁰

Redan av Posthumus' noteringar framgår hur priset skiftade från månad till månad.¹¹ Priset kunde variera på kortare tid än så. Det kunde sjunka 10 guldgulden (5 à 6 rdr) inom loppet av två dagar. Det kunde enligt en svensk köpman också hända på en spannmålsbörs, att en läst såldes till ett flera guldgulden högre pris än en som såldes någon timme tidigare.¹²

Kronans penningförvaltare fick vakta på sina konkurrenter när de valde tidpunkt för försäljning. När Conrad von Falkenberg skulle sälja 1630 års spannmål dök ett annat parti rysk råg upp på marknaden. Falkenberg kunde i det läget inte nå det pris kungen ansåg att spannmålen skulle säljas för. Han avvaktade därför. När partiet var uppköpt påbörjade Falkenberg sin egen försäljning; han kunde då få ut ett något högre pris än det han begärt tidigare.¹³ Helt naturligt bevakades de svenska spannmålsförsäljarna på motsvarande sätt. Våren 1633 ville andra ”kornhandlare” inte sälja när Falkenberg avyttrade sin spannmål. De föredrog att invänta ett högre pris. De misslyckades emellertid, meddelade Falkenberg, och kunde inte sälja trots att de gick ned i pris.¹⁴ Vid ett annat tillfälle, sommaren

¹⁰ E. F. Heckscher, Sveriges ekonomiska historia från Gustav Vasa 1:2, s. 453 och 458 ff.

¹¹ Posthumus, s. 573. Som exempel kan de månadsvisa noteringarna 1629 anföras, uttryckta i gulden per läst (1 rdr=2,5 gulden): 197, 195, 221, 200, 215, 270, 264, 252, 239, 237, 234, 241. Noteringarna avser preussisk råg. Under 1630, som dock representerar ett ytterlighetsfall, var lägsta notering 207 gulden per läst, den högsta 439. Ett belysande diagram rörande dessa förhållanden återfinns hos A. Attman, *The Russian and Polish Markets in International Trade*, s. 90.

¹² Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 6/2 1633, AOSB 2: 11, s. 637. Stenman t kamrarråden, utan datum, Markus Stenman, *Likvidationer*, KA, RA.

¹³ Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 2/7 1630, AOSB 2:11, s. 590. Conrad von Falkenberg t KMt juli 1630, *Hollandica*, RA.

¹⁴ Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 6/2 1633, AOSB 2:11 s. 638.

1630, hade de båda bröderna von Falkenberg sålt spannmålen när priset började stiga. Med beklagande uttalade de, att ”den som på denna tiden hade någon råg gjorde en märklig profit.”¹⁵

Som redan antytts var det — naturligt nog — tillgången på spannmål som bestämde priserna. I viss mån avgörande synes den preussiska ha varit. Beroendet av denna spannmål kunde såväl främja som motverka den svenska kronans intressen.¹⁶ De svenska penningförvaltarna fick därför göra sina bedömningar om hur gångbar de ryska spannmålspartierna var med utgångspunkt i vad man visste om den preussiska spannmålen; sådana bedömningar fick också vägas mot angelägenheten att få in pengar för trängande utgiftsbehov.¹⁷ Tidigt under 1630 trodde Conrad von Falkenberg på goda avsättningsmöjligheter för den ryska spannmålen, eftersom endast små mängder skulle komma från Preussen.¹⁸ Å andra sidan sade han sig också veta, att skörden förväntades bli god både i Frankrike och Nederländerna.¹⁹ De höga priser som gällt på börsen i Amsterdam började vid årsskiftet 1630/1631 att peka nedåt.²⁰ Melchior von Falkenberg meddelade, att den goda tillgången på preussisk råg pressade priserna.²¹ Erik von der Linde beklagade under hösten 1631 att avsättningen var så mycket sämre än under föregående år. Som orsak angav han att det kom spannmål från flera håll.²² Vid försäljningen av 1632 års spannmål uppgav Conrad von Falkenberg att det kommit underrättelser till Amsterdam om att det skulle föras dit mycket spannmål från Danzig. Priset sjönk dagligen, och det var svårt för honom att sälja den ryska rågen.²³ Också annan rysk spannmål än den som den svenska kronan gjorde affärer med påverkade försäljningsmöjligheterna. Melchior von Falkenberg visste vid ett tillfälle att berätta, att holländare enligt uppgift kunnat köpa stora partier spannmål i Ryssland. Det gällde därför för kronan att inte genom hemtransport i egen regi fördröja försäljningen. Så snart köpmännen fick reda på dessa holländska köp i Ryssland skulle priset gå ner, och mången skulle göra förluster

¹⁵ Melchior och Conrad von Falkenberg t kammaren 14/7 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

För hithörande problemställning se *Öhberg*, (SEHR 1955, s. 151 ff) och *Attman*, s. 89 f. Öhberg anser emellertid inte att östersjöspannmålen kan tjäna som generell förklaringsgrund till prisförändringarna i Västeuropa.

¹⁷ Se vidare nedan s. 78 och 92 f.

¹⁸ Conrad von Falkenberg t Skytte december 1629; ligger i Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA.

¹⁹ Conrad von Falkenberg t KMt juli 1630, Hollandica, RA.

²⁰ *Posthumus*, s. 573.

²¹ Melchior von Falkenberg t kammaren 26/2 1631, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Detta förhållande vållade honom svårigheter när han skulle sälja spannmål från Sverige.

²² Erik Larsson von der Linde t Axel Oxenstierna 2/10 1631, AOSB 2:11, s. 456.

²³ Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 12/12 1632, AOSB 2:11, s. 626. Se också Conrad von Falkenberg t densamme 6/2 163, *ibidem*, s. 637.

Tabell 5. Svensk-ryska spannmålsaffärer 1629—1633. Kronans vinst i jämförelse med priset i Amsterdam. 100=1629.

År	Priset på preussisk råg i Amsterdam ¹		Kronans vinst på rysk råg	
	Rdr	Index	Rdr	Index
1629	92	100	27	100
1630	114	124	32	119
1631	105	114	17	63
1632	61	66	10	37
1633	50	54	6	22

¹ På spannmålsbörsen (årsmedeltal).

Källor: Se tabell 1 och 2 samt N. W. Posthumus, *Nederlandsche Prijsgeschiedenis*, s. 573.

på redan inköpt spannmål. ”För här är”, tillade han, ”ingen periculoser handel än såsom med spannmål, som snarare slår opp och av.”²⁴

Låt oss återgå till undersökningen om omkostnader, inköpspris och försäljningspris. Priset sjönk efter 1630 kraftigt på försäljningsorten. Inköpspriset följde endast delvis detta mönster. Fraktkostnaderna var oförändrade. Resultatet blev det som återspeglas i tabell 2 ovan. En ökad kvantitet exporterad spannmål motverkade emellertid till en del ett lika hastigt försämrat vinstresultat vad gäller totalvinsten — enligt tabell 1 ovan — som beräkningen per läst visar.

Kronans beroende för sin vinst av prisutvecklingen i Amsterdam belyses närmare i tabell 5. Den jämförelse som där görs ger besked om i vad mån den samlade effekten av de svenska inköps- och försäljningspriserna, transportkostnaderna och övriga omkostnader följde det mönster spannmålskonjunkturen beskrev i Västeuropa. Några sammanhängande uppgifter om det svenska försäljningspriset vad gäller rysk spannmål som kan användas i sammanhanget finns inte; som kommer att framgå tillämpade kronan delvis helt skilda försäljningsformer.

Det ligger nära till hands att fråga sig varför skillnaden är så stor mellan den andra och den fjärde kolumnen i tabellen, dvs. mellan (ett tänkbart) försäljningspris och kronans vinst. Om man till värdena för vinsten lägger dels inköpspriset i Ryssland (tabell 3), dels ca 10 rdr per läst för frakt borde summan uppgå till — åtminstone i stort — värdena i kolumn 2. Detta är inte fallet. En förklaring till detta förhållande skulle kunna vara en eventuell skillnad i pris mellan preussisk

²⁴ Melchior von Falkenberg t kammaren 9/4 1631 (nya stilen), Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

och rysk spannmål (råg).²⁵ Det bör också nämnas, att det förekom andra — ehuru mindre — omkostnader för spannmålen än fraktkostnader. Posthumus' noteringar avser vidare årsmedeltal; som nämnts förekom ibland ganska kraftiga variationer under ett och samma år. En faktor som kan ha inverkat är också att svenskarna ibland sålde spannmålen innan den hunnit anlända till Amsterdam; det är inte otroligt att kronan fick vidkännas räntekostnader i form av ett lägre försäljningspris än vad som eljest skulle vara möjligt att ta ut.²⁶

Avsikten med tabell 5 är att i första hand visa förändringarna över tiden. Den ger vid handen, att den svenska kronans vinstmöjligheter i grova drag följde prisfluktuationerna på den västeuropeiska marknaden. Den största vinsten per läst — räknas vinsten för den sammanlagda volymen blir resultatet ett annat — kunde kronan räkna in 1630, det år priset i Amsterdam låg högst. Från toppåret 1630 till det från svenskarnas synpunkt sämsta året 1633 sjönk vinsten per läst med så mycket som fyra femtedelar. Prisutvecklingen i Amsterdam gick i samma riktning, även om förändringen inte blev lika kraftig.

Resultatet ger ett siffermässigt belägg för att en väsentlig grundval för de svensk-ryska spannmålsaffärerna var — vid sidan av de politiska förutsättningarna — den höjning av priset på spannmål som inträffade i Västeuropa med kulmen åren kring 1630. Avgörande för kronans vinst var dels priset på den västeuro-

²⁵ Conrad von Falkenberg lämnade i sina skrivelser prisnoteringar, och han gjorde detta i allmänhet *utan* att skilja på preussisk och rysk råg. Vid något tillfälle meddelade han emellertid att han inte kunde sälja rysk råg, "sedan den pryske är så gott köp uppå". von der Linde angav också ett högre pris för preussisk råg än för rysk. Falkenbergs brev t KMt i Hollandica, RA; t Axel Oxenstierna i AOSB 2:11, s. 568—647. Citatet från Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 6/2 1633, AOSB 2:11, s. 637. Se också Conrad von Falkenberg t densamme 12/2 1632, AOSB 2:11, s. 626, och Erik Larsson von der Linde till densamme 2/10 1631, AOSB 2:11, s. 456. *Wittrock*, s. 273, anser att den preussiska rågen var "bättre".

Det ges i räkenskapsmaterialet några tillfällen att studera frågan. a) Melchior von Falkenberg sålde sommaren och hösten 1630 den ryska spannmålen i Amsterdam post för post. Han sålde i det närmaste 1.000 läster för i genomsnitt 80 rdr per läst; en post som såldes på leverans i Archangelsk för ca 10 rdr lägre pris har exkluderats. På spannmålsbörsen gällde följande priser för månaderna juli—oktober 1630, allt i rdr per läst: 116, 120, 130 och 109. Försäljningsformen — med vissa förskott — kan dock ha spelat in i detta fall; se nedan s. 36. Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. *Posthumus*, s. 573. b) En annan möjlighet att jämföra priserna hänför sig till månaderna september 1631—januari 1632, då Erik Larsson von der Linde sålde spannmålen på motsvarande sätt. Han sålde då ca 825 läster för i genomsnitt 73 rdr per läst. Posthumus' noteringar för dessa månader anger som högsta värde 89 rdr per läst, som lägsta värde 69 rdr per läst. von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. c) Slutligen kan man följa Markus Stenmans försäljning under hösten 1633. I genomsnitt sålde han till ett pris av 42 rdr per läst. Posthumus anger för den preussiska rågen under samma månader noteringar från 46 till 52 rdr per läst. Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. Klart är under alla omständigheter att svensk och finsk råg låg lägre i pris än annan. Se t.ex. Conrad von Falkenberg t KMt 20/5 1630, Hollandica, RA, och Melchior von Falkenberg t kammaren 26/2 1631, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

²⁶ Se nedan s. 81.

peiska marknaden, dels det både politiskt och marknadsmässigt betingade inköpspriset i Ryssland. Projektet var om man så vill en spekulation i spannmålskonjunkturen. Dessa speciella affärsförbindelser mellan Sverige och Ryssland blev också bara en episod.

3. Affärsformer

Den svensk-ryska spannmålshandeln lämnade enligt vad som visats ovan en vinst om i genomsnitt drygt 30.000 rdr per år. Medel för inköp av spannmålen i Ryssland och för frakter från Archangelsk till Amsterdam kan översiktligt preciseras till 325.000 rdr för de fyra åren 1630—1633.¹ Handeln spände över ett geografiskt vidsträckt område. Mot bakgrunden av sådana fakta inställer sig frågan om hur den svenska kronan organiserade dessa affärer.

Frågeställningen kan preciseras till att gälla följande. I varje års affärer kan ett antal faser urskiljas. De egentliga affärerna föregicks av någon form av förhandlingar med den ryska statsledningen om bl.a. tillstånd för kronan att föra ut spannmål tullfritt ur Ryssland och om volymen. Spannmålen köptes därefter upp i Ryssland. Var i Ryssland skedde detta och av vem? Inköpen måste också finansieras. Vem stod för dessa utgifter? Spannmålen skulle sedan transporteras med skepp från Archangelsk till Amsterdam. Vem stod för denna del av affären — organisatoriskt och finansiellt? Slutligen såldes spannmålen i Amsterdam. Hur genomfördes försäljningen och när erlade köparen likvid för varan? Hur förhöll sig tidpunkten för kronans utbetalningar i Ryssland till den som gällde för köparens likvid i Amsterdam? Med andra ord: Låg kronan ute med pengar till dess inkomster erhöles och vinsten kunde räknas in? Som en mer övergripande fråga kan följande anges. Vi vet att kompanier bildades i 1600-talets Sverige för att lösa en rad handelsuppgifter.² Valde kronan också i detta fall att låta en för ändamålet särskild bildad organisation genomföra handeln?

Den följande framställningen disponeras så, att först behandlas, helt kortfattat, inledningsfasen av affärerna, förhandlingsstadiet. Huvudintresset riktas därefter på tre spörsmål: a) inköpen i Ryssland; b) försäljningen i Amsterdam; c) finansieringen. Frågan om transporten kan med fördel belysas i anslutning till undersökningen om försäljningsformer.

1628 togs från svensk sida kontakt med storfursten genom en skrivelse från Gustav Adolf. Förhandlingar var inte aktuella; skrivelsen mynnade ut i att en enskild köpman skulle få skeppa ut spannmål. Storfursten ställde sig positiv till svenska inköp i Ryssland, dock under villkor att handeln kom kronan till godo,

¹ Samma källor som tabell 1 s. 65. För frakten se s. 66,

² *Heckscher*, s. 592 ff,

inte köpmannen.³ Året därpå skickades rikstygmästaren Anton Monier och hovjunkaren Jörgen Bönhardt som sändebud till Ryssland. Genom sammanträffanden med den ryska statsledningen kunde sändebuden komma till en överenskommelse om hur mycket spannmål kronan skulle komma i åtnjutande av.⁴ Samma förhållande gällde 1630, då Monier ånyo sändes till Moskva. Han hade både politiska och kommersiella uppdrag att utföra; spannmålsfrågan utgjorde ett av dessa. I såväl svenskt som ryskt material kan man följa hans framställningar vid storfurstens hov och åtgärder i övrigt.⁵

Förbindelserna mellan Sverige och Ryssland blev allt livligare. Gustav Adolf utnämnde under våren 1631 Johan Möller till agent i Moskva. Spannmålsköpen blev ett viktigt arbetsfält för Möller under åren 1631 och 1632. Innan han dog detta år hade han träffat överenskommelse om 1633 års spannmålsköp.⁶ 1634 sändes en ambassad till Ryssland under ledning av guvenören Filip von Scheiding. Den förhandlade bl.a. om fortsatta svenska spannmålsköp med företrädare för den ryska regeringen, dock utan resultat.⁷

De överläggningar företrädare för den svenska kronan förde i Ryssland gav i regel till resultat, att en kvot för uppköpen fastställdes. Inom de på detta sätt fastställda ramarna skulle sedan affärerna komma att drivas. Närmast gäller det att undersöka hur spannmålen köptes in i Ryssland.

Det kan ifrågasättas om någon spannmål köptes upp 1628.⁸ Man kan emellertid konstatera, att det från svensk sida begärdes, att stockholmsköpmannen Johan Bökman skulle få köpa spannmålen varhelst han kunde få den. Detta önskemål villfors: köpen skulle få ske där man kunde komma över den till billigt pris. I linje med denna överenskommelse utgick underrättelser till vojvoden i Novgorod

³ KMt t storfursten 20/12 1627 (intercession för Bökman), RR, RA. Pass för Bökman 31/12 1627, RR, RA. Storfurstens svar finns i tysk-holländsk översättning, utan datum, Förhandlingar mellan Sverige och Ryssland, Gustav II Adolfs tid, Muscovitica, RA; svaret synes inte föreligga i ryska arkiv (RSEO, s. 41 och 557). KMt t storfursten 21/1 1629, RR, RA.

⁴ Monier och Bönhardt samt Monier t KMt 3/4 1629, bilagor till KMt t Axel Oxenstierna 30/4 1629, Oxenstiernska samlingen, E 613, RA. Ur anteckningar om de svenska sändebuden A. Moniers och J. Bönhardts överläggningar med ryska regeringen, 28/3 1629, RSEO, s. 43 ff.

⁵ KMt t Monier 13/11 1629 (instruktion), RR, RA. Moniers berättelse om sin beskickning 1630, Muscovitica, RA. KMt t Monier 5/12 1629 (memorial), RR, RA. Ur ryska regeringens svar till det svenska sändebudet A. Monier, 25/2 1630, RSEO, s. 65 ff.

⁶ Möller t KMt 30/7, 14/8 och 19/8 1632, Muscovitica, RA. Möller t Axel Oxenstierna 23/6 1631 samt 21/1, 16/6 och 30/7 1632, Oxenstiernska samlingen E 663, RA. Instruktion för Monier 23/11 1630, Muscovitica, RA. Möller t kammaren 14/8 1632, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Efter Möllers död fullgjordes hans arbete av änkan Catharina Stopia. Stopia t KMt 15/10 1632 och 10/7 1633, Muscovitica, RA. Stopia t kammaren 2/2, 6/3 och 10/7 1633, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. *Norrmän*, s. 50.

⁷ *Tham*, s. 259 f. Ur anteckningar om det svenska sändebudet F. v Scheidings överläggningar i Posofskij prikaz rörande spannmålsköp i Ryssland, 27/7 1634, RSEO, s. 87 ff.

⁸ Ovan s. 64.

och till Vologda (norr om Moskva) om spannmålsköp för den svenske kungens räkning.⁹

1629 engagerade kronan två i Ryssland verksamma holländska köpmän, Julius Wilkens och Pieter de la Dale, som mot provision skulle köpa upp största möjliga kvantitet. Spannmålen fick köpas upp i skilda städer.¹⁰ Också Johan Bökman sändes till Ryssland för att ta befattning med spannmålsköpen.

Samma uppläggning av inköpen följdes 1630, dvs. med en holländare som kontrakterades för det direkta arbetet på olika platser i Ryssland; dennes verksamhet följdes av en person som stod kronan närmare. Åt Wilkens uppdrogs åter att mot provision köpa upp spannmål till billigaste möjliga pris och leverera den i Archangelsk. Kronan sörjde för insynen i Wilkens' arbete genom att sända den tidigare nämnde Johan Möller till Ryssland.¹² Wilkens' arbete kan följas. Han köpte upp spannmål på sex olika orter (bl.a. Vologda, Ustjug, Cholmogory och Jaroslavl'). Priset varierade från ort till ort.¹³

Den ryska regeringen ändrade 1631 det dittills rådande systemet för uppköpen med skilda inköpsorter och skilda priser. Från och med detta år kom i stället den ordningen att gälla, att storfurstens köpmän ombesörjde köpen. Den svenska kronans ombud tog emot spannmålen på utskeppningsorten, Archangelsk. Det fanns bara en ryss med vilken man hade affärer, och det var storfurstens kommissarie. Ett centralt fastställt pris gällde för hela partiet. På detta sätt kom affärerna att centraliseras till regeringens finansorgan, Prikaz Bolšoj kazny.¹⁴

Omläggningen av köpen kom till en början att prisas på svenskt håll. Möller hade sålunda att uttrycka kungens tacksamhet för beviljad spannmål, i synnerhet därför att denne hade "förstått det EZMt med sina egna penningar samma

⁹ Förutom de källor som anges i not 3 ovan även Skrivelse från Posol'skij prikaz till vojvoden i Novgorod, 10/3 1628, och Anhållan hos Posol'skij prikaz av svenske kungens kommissarier att föra ut spannmål från Vologda, inte senare än 10/4 1629, RSEO, s. 38 och 54. För Bökman se *Wendt*, s. 109 f.

¹⁰ Förutom de källor som anges i not 4 ovan även Wilkens' räkning Leufsta arkiv, 78, RA.

¹¹ Bökman t Conrad von Falkenberg 16/7 1629, bilaga till densamme t Axel Oxenstierna 17/9 1629, Oxenstiernska samlingen, E 597, RA. Se även Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 20/7 1629, AOSB 2:11, s. 568.

¹² "Uppgörelse mellan Anton Monier och Carl du Moulin 13/2 1630", Leufsta arkiv, 78, RA. Pass för Möller 20/4 1630. KMt t Möller 22/4 1630 (memorial). Båda i RR, RA.

¹³ Wilkens' räkning (daterad Archangelsk 22/8 1630) i Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. — I *Piirimäe*, Vene-Rootsi viljakaubandusest, (Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised, s. 48), uppges att det föreligger säkra uppgifter om inköp 1630 endast för Jaroslavl'. I Wilkens' räkning framgår däremot köp på flera orter.

¹⁴ Systemet framgår bäst av räkenskapsmaterialet. Bökman's räkning 1631 i Erik Larsson von der Linde, Likvidationer, KA, RA, och i Leufsta arkiv, 78, RA. Wilkens' räkning 1632 och Stenman's 1633 i Markus Stenman. Likvidationer, KA, RA. — För den administrativa organisationen med prikazy se *Očerki po istorii SSSR, Period feodalizma*, 17 v, s. 366—378, särskilt s. 370 f; se också *Amburger*, s. 98. I nämnda ryska arbete, s. 114, uppges att spannmålen under åren 1628—1633 företrädesvis köptes upp i Vologda.

spannmål till HKMt:s bästa haver uppköpt”.¹⁵ Svenskarna tog i sin första bedömning fasta på vad systemet kunde erbjuda i form av krediter; det finns anledning att återkomma till detta spörsmål. Norrman menar också, att de svenska statsmännen måste ha uppfattat dessa underrättelser som ren inställsamhet.¹⁶

Det kan ha funnits flera motiv till den ryska regeringens åtgärd att centralisera spannmålsaffärerna. En möjlig sådan är följande. Omläggningen sammanföll i tiden med den höjning av priset på spannmålen som kunnat konstateras i föregående avsnitt; den uppgick till 20 procent. Att ryska regeringen tog ut ett högre pris 1631 än tidigare får ses i ljuset av de mycket höga noteringarna för spannmål i Amsterdam under slutet av 1630.¹⁷ Det var enklare för regeringen att genomföra en samlad rispolitik om affärerna centraliserades.

Möller inrapporterade snart att det vore bättre om affärerna kunde drivas enligt det tidigare systemet. Gustav Adolf beordrade honom också att söka få storfurstens köpmän ersätta med egna.¹⁸ Systemet med centraliserade köp kom emellertid att bestå. Möller arbetade också 1632 på att ändra det, men utan framgång. Möller angav som orsak bristen på pengar.¹⁹ Wilkens var alltjämt verksam, ehuru hans arbete — liksom för övrigt Bökman året förut — inskränkte sig till uppgifter i Archangelsk.²⁰

Möller ville nu knyta Wilkens fastare till kronan genom att ge honom ett mer eller mindre stående uppdrag att — vid sidan av Möller själv — sköta spannmålsaffärerna. Förslaget föranleddes närmast av kungens besked att Markus Stenman sänts från Sverige till Ryssland i samma ärende; han skulle ersätta Bökman som dött i Amsterdam under förberedelser inför arbetet i Ryssland. Möller ansåg en speciell kommissarie för utskeppningen onödig. Det räckte, menade han, med en med landets vanor och språk förtrogen köpman; Wilkens uppfyllde kraven enligt Möllers bedömning.²¹ Dessa förhållanden äger sitt intresse, eftersom Stenman och

¹⁵ KMt t Möller 28/2 1631 (memorial), RR, RA. Se också KMt t Erik Larsson von der Linde 26/2 1631, RR, RA. KMt t storfursten 27/2 1631, RR, RA. Skytte t rådet 24/1 1631, Livonica II:66, RA.

¹⁶ *Norrman*, s. 48.

¹⁷ Ovan s. 67. *Posthumus*, s. 573. Det bör också nämnas, att ryssarna allmänt önskade begränsa de utländska köpmännens rörlighet. Se t.ex. *Kulischer*, s. 434 f, och *Arzymatov*, (Skandinavskij sbornik 1, s. 89). Poršnev har en annan förklaring till omläggningen. Han ser det som ett positivt svar från den ryska statsledningens sida på svenskarnas försök till samgående mellan Ryssland och Sverige för att motverka holländarna. *Poršnev*, Russkije subsidii, (Izvestija Akademii Nauk SSSR, s. 331), och nedan s. 99.

¹⁸ KMt t Möller 1/9 1631, RR, RA.

¹⁹ Möller t Axel Oxenstierna 21/1 1632, Oxenstiernska samlingen, E 663, RA.

²⁰ Wilkens' räkning 1632 i Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. KMt t Bökman 16 och 17/1 1631 (kreditiv och memorial), RR, RA. Johan Bökman's räkning 1631 i Erik Larsson von der Linde, Likvidationer, KA, RA, och i Leufsta arkiv, 78, RA.

²¹ Möller t KMt 30/7 1632, Muscovitica, RA. Möller t Axel Oxenstierna 30/7 1632, Oxenstiernska samlingen, E 663, RA. KMt t Möller 26/6 1632, Muscovitica, RA.

Wilkens — ett kronans ombud och en holländsk köpman — därefter kom i något slags motsatsställning till varandra. Johan Möllers änka kände sig nödsakad att inför kammaren förklara varför Wilkens engagerats 1632.²²

Året därpå, 1633, lämnades de holländska köpmännens bistånd helt utanför. Stenman skötte då på kronans uppdrag affärerna ensam.²³ Även för spannmålsaffärer 1634, som dock inte blev av, var Stenman påtänkt som kronans ombud.²⁴

De resultat som vunnits ifråga om uppköpen av spannmål kan sammanfattas. Under de första åren såldes spannmålen på olika orter inne i Ryssland. Den svenska kronan fick då falla tillbaka på den sakkunskap om ryska affärsförhållanden som de holländska köpmännen i Ryssland besatt.²⁵ Under de senare åren genomfördes köpen däremot enligt en mer centraliserad modell, vilket innebar att spannmålen hämtades i Archangelsk. Det holländska engagemanget avvecklades då mer eller mindre.

Så långt den del av affärerna som hänförde sig till inköpen i Ryssland. Hur sålde kronan spannmålen? Hur genomfördes sjötransporterna? En genomgång av dessa frågor visar att formerna skiftade avsevärt.

1633 stod som nämnts Markus Stenman för uppköpet av spannmålen i Archangelsk. Det var också Stenman som på närmare 25 skepp lät frakta hela volymen till Amsterdam. Där sålde han själv spannmålen till gällande dagspriser. Allt detta genomfördes i överensstämmelse med ett kontrakt som upprättats

²² Stenman t kammaren 28/5 och juni 1633, Stopia t kammaren 10/7 1633. Båda i Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Se också Möller t KMt 30/7 1632, Muscovitica, RA.

²³ Stenman t kammaren 20/5, 28/5, juni och 17/7 1633, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. KMt t storfursten 9/3 1633, RR, RA. *Arzmatov*, (Skandinavskij sbornik, s. 82), anser att svenskarna önskade köpa spannmål i alla städer. I skrivelsen till storfursten (se också den ryska översättningen i RSEO, s. 82) talades i allmänna ordalag om tsarens ”stora land och herrskaper”. I Kammaren t Stenman (kommission) 14/3 1633, Kammarkollegiets registratur, KA, RA, angavs ”Archangelsk”.

²⁴ KMt t storfursten 14/12 1633, RR, RA.

²⁵ *Carl du Moulin* hade vidsträckt kommersiella intressen i Ryssland, där hans verksamhet daterade sig till 1610-talet. Han drev affärer med vapen (1631 för 40.000 à 45.000 rdr enligt en uppgift), spannmål, silke och pottaska (för sistnämnda vara innehade han monopol). Han sökte ta initiativ till ett replageri och önskade en tid bilda ett kompani för handeln på Ryssland. *V. A. Kordt*, *Očerki snošenij moskovskago gosudarstva s Respublikoju Sojedinennyh Niderlandov po 1631 g.* (Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago obščestva, 116, passim. *Amburger*, särskilt s. 69, 95 och 142. *Očerki istorii SSSR*, Period feodalizma, 17 vek, s. 104. Se också *Conrad von Falkenberg t KMt juli 1630*, *Hollandica*, RA (silkeshandel), och *Contract wegen der Negotiation auf Russland mit Carl du Moulin*, januari 1631, RR (tyskt registratur), RA (svenska handelsprivilegier på rysslandshandeln). *Julius Wilkens* hade också verkat en tid i Ryssland. Han deltog i grundandet av ett järnverk. Han hade också monopol på tjärhandeln. *Amburger*, s. 97 ff och 141. *Pieter de la Dale* nämns hos *Cherepin*, (*The Slavonic and East European Review*, 43, s. 2). — Allmänt kan sägas, att de holländska uppköparna i eget affärsintresse kan ha haft skäl att inte köpa upp alltför stora mängder spannmål för svenska kronan. Mer än en förmodan kan detta emellertid inte bli. Motverkande omständigheter fanns också. En sådan var att uppköpen lades upp på provisionsbasis. Kronan såg också som nämnts till att den hade något till kronan närmare knutet ombud på plats.

mellan honom och kronan; det finns anledning att återkomma till detta.²⁶ Kronan föredrog alltså detta år att handla med en enda person, som efter affärernas genomförande hade att leverera vinsten. Den berodde inte minst på hur priset rörde sig i Amsterdam under försäljningsperioden.

En metod som påminner om detta förfaringsätt tillämpades 1629. Kronans ombud i Amsterdam slöt då ett kontrakt med du Moulin. Spannmålen såldes enligt denna överenskommelse att levereras till du Moulin i Archangelsk. Denne stod för frakt, inköp och omkostnader. För varje läst skulle du Moulin leverera ett angivet belopp till kronan. Kontraktet föreskrev vidare att betalningen skulle verkställas tre veckor efter spannmålets ankomst. Om hela partiet spannmål som kronan ställde i utsikt inte kunde levereras skulle du Moulin gottgöras för outnyttjade frakter.²⁷ Tillvägagångssättet innebar, att kronan mer eller mindre sålde rätten att föra ut billig spannmål ur Ryssland. Detta skedde till ett på förhand fixerat pris.

Det var den beskrivna försäljningsformen som kammaren gett order om. Om priset per läst inte kunde bli tillfredsställande vid en sådan uppgörelse hade kammaren emellertid också skisserat en alternativ möjlighet. Conrad von Falkenberg kunde skicka skepp till Archangelsk och ta upp ett lån för att täcka utgifterna i Ryssland.²⁸ — Spannmålen såldes under hösten i Amsterdam. Falkenberg hade inget med försäljningen att göra utan kunde räkna in de 30 rdr per läst som enligt kontraktet tillföll kronan.²⁹

Den lösning kammaren angett som ett andrahandsalternativ 1629 kom att prövas vid försäljningen 1630, 1632 och — för en del av årets volym — 1631. Kronans funktionärer lät själva ombesörja frakten till Amsterdam och stod för

²⁶ Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. Stenman t kammaren 17/7 1633, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Kammaren t Stenman (kommission) 14/3 1633, Kammarkollegiets registratur, KA, RA.

²⁷ Kontrakt 20/6 1629 i Conrad von Falkenberg, Likvidationer, RA. Kopia i Leufsta arkiv, 78, RA. Se även Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 20/7 1629, AOSB 2:11, s. 568. — En mindre kvantitet spannmål fanns tillgänglig för utförelse i Archangelsk än vad kontraktet förutsåg. I materialet saknas spår efter en härigenom eventuellt uppkommen minuspost (se dock en uppställning 25/10 1629 i Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA).

²⁸ Kammaren (KMt) t Conrad von Falkenberg 6/5 1629, Kammarkollegiets registratur, KA, RA. Det kan tillfogas, att också agenten Anders Svensson Ödell i Hamburg deltog i ansträngningarna att sälja spannmålen. Ödell t KMt 31/5 och 7/6 1629, Germanica, RA.

²⁹ Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Den svenske kommissariens arbete gick emellertid inte helt friktionsfritt. Enligt Falkenberg ansåg en del köpmän i Amsterdam att skeppen tillhörde dem och inte den svenske kungen. Falkenberg tvingades processa för att rätta till dessa förhållanden. I räkenskaperna kan man också se att han tillgodogjorde sig en liten post ”läster råg som understuckna voro” senare än huvudsumman. Förutom nämnda räkenskaper se Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 9/10 1629 samt 9/1 och 26/1 1630, AOSB 2:11, s. 573 f, 577 och 580. Conrad von Falkenberg t kammaren 10/1 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

försäljningen, som skedde i småposter till gällande dagspriser.³⁰ Ytterligare en försäljningsform förekom. Den tillämpades för två stora partier 1631 och innebar mindre engagemang från kronans sida. Spannmålen såldes på leverans i Archangelsk; det var köparen som stod för frakt och minutförsäljning. Metoden liknar den som tillämpades 1629 men skiljer sig från den bl.a. däri att det 1631 var kronan som stod för inköpskostnaderna.³¹

Formerna för att avyttra spannmålen kom således att variera. Den inledningsvis ställda frågan om något handelskompani bildades för den ryska spannmålen kan besvaras nekande. Kronans direkta engagemang i affärerna var ibland större, ibland mindre. Försäljningsformerna hängde också samman med finansieringsfrågan och över huvud med det viktiga problemet om de krediter kronan kunde skaffa sig. Hos kungen kan man se en strävan att raskt dra nytta av de ryska spannmålsrättigheterna. Inledningsåret 1629 önskade han få spannmålen ”med en hast föryttrad och strax ifrån handen såld.” 1630, då spannmålen som nämnts hämtades av kronan, ville kungen i första hand få den såld på leverans i Archangelsk. Skälet var att man härigenom bäst kunde ”komma till penningar.”³²

Därmed har vi kommit över till frågan om under vilka villkor kronan kunde göra vinster på spannmålsaffärerna. Varifrån kom det kapital som fordrades för att driva affärerna?

Köpmän och andra som deltog i handel med rysk spannmål ansåg att uppköpare måste infinna sig i Ryssland så tidigt som möjligt under säsongen för att komma åt spannmålen.³³ Det är naturligt att också medel för inköp behövdes så tidigt som möjligt. När köpen centraliserades angavs avsteget härifrån som en avgörande fördel.³⁴

Genom överenskommelse 1629 med du Moulin behövde kronan inte bekymra

³⁰ Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Erik Larsson von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA.

³¹ Erik Larsson von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. Bökmans räkning i Erik Larsson von der Linde, Likvidationer, KA, RA. — *Dahlgren*, s. 321, uppger att endast tre skepp seglade från Archangelsk för svenske kungens räkning detta år. Dels var antalet större, sju skepp, dels ger uppgiften en felaktig bild av köpens storlek 1631. Det har undgått Dahlgren att merparten spannmål detta år såldes på leverans i Archangelsk och fördes på andra skepp än dem som kronan kontrakterat.

³² Kammaren (KMt) t Conrad von Falkenberg 6/5 1629, Kammarkollegiets registratur, KA, RA. KMt t densamme och Erik Larsson von der Linde 19 respektive 20/4 1630, RR, RA.

³³ David Ruts, som köpte spannmål i Ryssland, uttalade att ”le vendeur le (des grains) fait mener à ces dépens à Archangel en hiver pour être chargé au printemps”. Leufsta arkiv, 78, RA. För Ruts — danske kungens ”faktor” — se *Amburger*, passim, och Wilkens t kammaren 8/3 1633, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. För övriga uppgifter om nödvändigheten av tidig ankomst till Ryssland se sist nämnda brev samt Monier och Bönhardt samt Monier t KMt 3/4 1629, bilagor till KMt t Axel Oxenstierna 30/4 1629, Oxenstiernska samlingen, E 613, RA.

³⁴ Ovan s. 74 f.

sig om hur och när spannmålen betalades: det var du Moulins angelägenhet. Kronan behövde inte ligga ute med pengar. Men överenskommelsen innebar också som nämnts att du Moulin presterade sina pengar, 25.000—30.000 rdr, först när han själv hunnit sälja spannmålen i Amsterdam. Han levererade dem i november och december.³⁵

Från du Moulins synpunkt tedde sig affären på följande sätt. Han måste vid överenskommelsen med kronan göra ett antagande om hur priset på spannmål skulle gestalta sig fem à sex månader senare. Han måste ligga ute med kapital för inköpet, som han principiellt hade kunnat använda på något annat objekt. För outnyttjade frakter hade han kunnat gardera sig. En översiktlig kalkyl över du Moulins affär detta år — grundad på uppgifter om inköpspris i Ryssland, omkostnader där, fraktkostnader och försäljningspris i Amsterdam — ger vid handen att du Moulin kan ha gjort en vinst om 5.000 à 10.000 rdr.³⁶ Även om man räknar med ett rimligt avdrag för det som du Moulin kunnat nå med de pengar han nu satte in i handeln måste sägas att han gjorde en fördelaktig affär. Omvänt gäller att kronan avstod från en sådan vinst — ovanpå den inte obetydliga vinst som den ändå kunde räkna in — när den valde att inte ligga ute med pengar.

Trots detta och trots de svårigheter Conrad von Falkenberg upplevde i Amsterdam i samband med att han skulle kvittera ut den svenska vinsten önskade kungen också 1630 sälja på leverans i Archangelsk.³⁷ Skälet har angetts ovan: kungen önskade så fort som möjligt dra ekonomisk fördel av affären. Slutresultatet blev emellertid att kronan lät sälja spannmålen i egen regi under hösten. För att täcka inköpet lånade kronan medel i februari 1630 på rysk botten. Det var ånyo du Moulin som trädde in som kreditgivare. Lånesumman uppgick till 13.000 rubel, vilket angavs motsvara 78.000 gulden (ca 31.000 rdr). Enligt det bevarade kon-

³⁵ Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Här skall också nämnas, att kronan utlovade ”riktig och bar betalning” när man från svensk sida sökte utverka tillstånd för Bökman att köpa spannmål 1628. KMt t storfursten 20/12 1627 (intercession för Bökman), RR, RA. — *Wendt*, s. 110 not 2, uppger att Bökman erlagt en viss summa pengar till Conrad von Falkenberg. Uttalandet återgår på en notis i Journalen till Preussiska huvudboken 1629 (Preussiska räkenskaper, KA, RA). Det framgår emellertid av övriga källor att medlen erlades i Amsterdam av du Moulins faktor. Johan Bökman hade uppenbarligen till en början ansett sig kunna prestera 30.000 rdr på spannmålen. Därefter lyftes ansvaret över på kommissarien i Amsterdam, Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 20/7 1629, AOSB 2:11, s. 568.

³⁶ Uppgifter om inköpspris och omkostnader kan hämtas ur skilda källor. Wilkens’ räkningar för 1629 och 1630 i Leufsta arkiv, 78, RA, respektive i Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. Anton Moniers berättelse om sin beskickning 1630, Muscovitica, RA. Bökman t Conrad von Falkenberg 16/7 1629, bilaga till den sistnämndes brev t Axel Oxenstierna 17/9 1629, Oxenstiernska samlingen, E 597, RA. Conrad von Falkenberg t Anders Svensson Ödell utan datum, ibidem. Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 17/9 och 9/10 1629, AOSB 2:11, s. 572 f. För frakten se ovan s. 66.

³⁷ KMt t Conrad von Falkenberg och Erik Larsson von der Linde 19 respektive 20/4 1630, RR, RA. Även Monier hade i uppgift att sälja spannmålen till holländska, engelska eller andra köpmän i Ryssland. KMt t Monier 13/11 1629 (instruktion), RR, RA. För Falkenbergs svårigheter se ovan not 29.

traktet skulle beloppet betalas åter i Amsterdam.³⁸ Så kom emellertid inte att ske. I stället likviderades lånet genom en leverans koppar i Sverige i slutet av året.³⁹ Kronan kom därför att under hösten 1630 disponera ett högre belopp i Amsterdam, 76.000 rdr, än vad nettovinsten uppgick till.⁴⁰

Det lån du Moulin stod för räckte inte att täcka samtliga kostnader i Ryssland. Problemet löstes så, att Wilkens på order av Möller och Bökman sålde ett parti spannmål. Härvid uppstod en vinst om ca 9.000 rdr, troligen genom att Wilkens sålde den till det pris som gällde för utländska köpare i övrigt. Beloppet sattes in i verksamheten.⁴¹ Från kronans synpunkt innebar förfaringssättet att den vinst, som detta parti spannmål senare skulle ha gett upphov till i Amsterdam, togs ut på ett tidigare stadium av affärerna.

Kronan låg alltså inte heller 1630 ute med pengar utan lånade de medel som man antog skulle fordras. Vad fick kronan betala för lånet? Det är svårt att avgöra, eftersom räntan kunde bakas in dels i den kurs som användes mellan rubel och gulden, dels värderingen av kopparen. Det kan emelleretid därutöver noteras, att lånet likviderades i ett högre belopp än vad kontraktet angav; förhöjningen inskränkte sig till fyra procent.

Kungen hade som nämnts önskat ”komma till penningar”. Som skall redovisas i ett efterföljande avsnitt kunde hans önskemål tillgodoses till en del. Bröderna Falkenberg kunde under sommaren 1630 räkna in 14.500 rdr i förskott.⁴²

1630 togs en del medel för inköpet direkt från försäljningen, om än som en improviserad åtgärd. Denna teknik tillämpades i större skala 1631, då spannmålen såldes på leverans i Archangelsk med bibehållen skyldighet för kronan att stå för inköpskostnaderna i Ryssland. Ett stort parti spannmål, 1.500 läster, såldes i december 1630 av den i Hamburg verksamme Johan Adler Salvius. Köpare var

³⁸ Kontraktet, som har påteckningen ”Uppgörelse mellan Anton Monier och Carl du Moulin 13/2 1630”, ligger i Leufsta arkiv, 78. RA. Det är avfattat på holländska och undertecknat i Moskva. Det var i detta kontrakt som inköpen reglerades. Se ovan s. 74.

³⁹ Räntekammarboken 1630, KA, RA. Beträffande denna kopparleverans är det intressant att notera, att du Moulin (”Carl de Molijn en Comp.”) 1631 ville betala spannmål som han i egen regi önskade köpa upp i Ryssland med bl.a. just koppar. Verbaal van de Nederlandsche gezanten Albert Kounraats Burgh en Johan van Veltdriel van hunne legatie aan het Hof van Rusland, in de jaren 1630 en 1631, (Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago obščestva, 116, s. 64). — I räntekammarboken anges felaktigt årtalet 1629 i stället för 1630 för lånet. Kammaren talade också i februari 1631 om ”fjolårets” kopparleverans till du Moulin. Kam-maren t KMt 18/2 1631, Kammarkollegiets registratur, KA, RA.

⁴⁰ Detta är grunden till ett missförstånd hos *Norrman*, s. 138. Där uppges att vinsten blev 68.000 rdr. *Norrman* stöder sig på en uppgift från Lars Grubbe, sekreterare vid fältkansliet. Vad Grubbe syftade på var den summa Falkenberg under sommaren angett att den dittills sålda spannmålen skulle inbringa och som man drog värlar på. Rätta värdet i Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Där framgår också att frakten betalades när spannmålen anlant under hösten.

⁴¹ Wilkens’ räkning i Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. Partiet uppgick till 620 läster.

⁴² Se nedan s. 92.

Gabriel Marselis, en affärsman som handlade på Ryssland. Affären inbringade 70.500 rdr, varav von der Linde lät överföra 30.500 rdr till Archangelsk. Ett andra parti om närmare 600 läster gav von der Linde en inkomst om 31.000 rdr; också dessa medel överfördes till Archangelsk. Genom en särskild överenskommelse med Elias Trip i Amsterdam överfördes ytterligare 23.000 rdr dit.⁴³ Genom dessa åtgärder ställdes medel till förfogande för inköpet i Ryssland förhållandevis tidigt under året.⁴⁴ De täcktes i princip av försäljningsinkomster. Den spannmål von der Linde sålde i egen regi avyttrade han under tiden september—december 1631; frakten betalades under hösten.⁴⁵

von der Linde beskrev affärerna på följande sätt: ”Haver måst sälja i forleden vintras och våras en del på leverantii, att de förbemelte summan bleve forne och att HKMt därav en summa bekom till avantii . . .”⁴⁶ Genom decemberaffären erlades likvid för spannmål tio månader i förväg.⁴⁷ Ett pris måste ha betalats för denna kredit. Uttryckliga uppgifter härom föreligger inte. Räntan kan emellertid ha lagts in i försäljningspriset. Det pris per läst von der Linde betingade sig var också påfallande lågt i jämförelse med vad som gällde vid tidpunkten i fråga på spannmålsbörsen; iakttagelsen är giltig även om hänsyn tas till eventuella skillnader i pris mellan rysk och preussisk spannmål, köparens kostnader för frakt och liknande. Följande observationer är också av intresse i detta sammanhang. Jämför man priserna för de tre spannmålsparter som såldes under vintern, våren och hösten (och i det senare fallet räknar bort fraktkostnaderna) finner man en stigande kurva. Priset under hösten 1631 var 30 procent högre än det kronan fick ut i december 1630. Priset på spannmålsbörsen gick däremot i motsatt riktning. Priset i december 1631 hade sjunkit drygt 50 procent jämfört med priset i december 1630.⁴⁸ Detta antyder vad kronan fick betala — och var beredd att betala — för en kredit som till större delen återgick för att täcka inköpet. Beräkningen riktar också vår uppmärksamhet på att det fanns en svärfångad faktor med i dessa affärer: den affärsrisk köparen löpte — och som kronan på sätt och vis sköt ifrån sig — med hänsyn till prisfluktuationerna.

⁴³ Erik Larsson von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. Johan Bökmans räkning i Erik Larsson von der Linde, Likvidationer, KA, RA. — För Marselis se *Amburger*, passim.

⁴⁴ Jfr vad som sagts om de förväntade effekterna av omläggningen av inköpen med avseende på krediten. Ovan s. 74 f. — Det var också 1631 aktuellt med ett lån av du Moulin, som alltså inte blev av. Se Kammaren t Möller, Erik Larson von der Linde och KMT respektive 11/2, 15/2 och 18/2 1631, Kammarkollegiets registratur, KA, RA.

⁴⁵ Erik Larsson von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. Melchior von Falkenberg t kammaren 5/7 1632, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

⁴⁶ Erik Larsson von der Linde t Axel Oxenstierna 2/10 1631 AOSB 2:11, s. 456.

⁴⁷ Spannmålen bör ha anlänt vid samma tidpunkt som kronans ”egen”. En notis om en tid av tio månader återfinns också i räkenskaperna.

⁴⁸ Erik Larsson von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. *Posthumus*, s. 573. — Kungen uppmärksammade det låga priset på partiet som såldes i december 1630. KMT t von der Linde 16/1 1631 (memorial), RR, RA; tryckt i Arkiv 1, s. 308 f.

Flera vägar att finansiera köpen prövades sålunda under dessa år. För 1632 års spannmål skisserade kungen fyra alternativa möjligheter. Planer förelåg på svensk vapenexport till Ryssland. Det var då naturligt att likviden för sådana vapen kvittades mot vad kronan blev skyldig för spannmålen. Kungen angav detta förfaringssätt som det första som borde prövas. Ett annat sätt var att storfursten förmåddes att ta emot växlar, betalbara i Amsterdam. Ett förverkligande av detta förslag skulle ha inneburit att betalningen kom att inträffa vid en senare tidpunkt. Samma innebörd hade den av kungen anvisade tredje möjligheten, nämligen att betalningen fick anstå till dess spannmålen hunnit säljas i Amsterdam. En sista utväg var den som kronan använt sig av tidigare, upptagande av lån. Som långivare angavs Johan Bökman.⁴⁹

Kungen sökte få så långt betalningsanstånd som möjligt. Möller kunde också inrapportera, att storfursten accepterade att medel erlades först kommande vinter. Han vidtog åtgärder för att sända en person till Amsterdam för att hämta pengarna. Möller underrättades då om att Conrad von Falkenberg redan överfört pengar till Archangelsk.⁵⁰ Betalningsanståndet utnyttjades därför inte.⁵¹ Falkenberg hade lånat upp pengarna i Amsterdam.⁵² De betalades åter när spannmålen hunnit säljas, vilket skedde först under våren 1633. En metod som Falkenberg därvid slutligen tillämpade var att låta kreditorerna få sin betalning genom leveranser av själva spannmålen. Frakten betalade Falkenberg när spannmålen anlönt till Amsterdam. Svårigheter med spannmålsförsäljningen 1632 och 1633 synes ingå som en del av det mer eller mindre krisartade finansiella läge som utvecklade sig för kronans penningförvaltning i Amsterdam vid denna tid.⁵³

⁴⁹ Memorial varefter KMt vill att dess agent i Moskov Johan Möller skall sig förhålla i spannmålsinköpet, anno 1632, Muscovitica, RA. Memorialet är en avskrift; riksregistraturet för 1632 saknas. Bökman uppmanades ha medel till sitt förfogande i Ryssland om storfursten skulle kräva omedelbar betalning. Memorial för Johan Bökman, varefter han sig uti spannmålsinköpet och uti skeppande i Ryssland förhålla skall, anno 1632 (avskrift), Handel och sjöfart, Utrikes-handeln, Ryssland, RA. *Norrman*, s. 112 f. För de vapenaffärer ryska regeringen drev vid denna tid se *Amburger*, s. 95 f.

⁵⁰ Möller t KMt 30/7 1632, Muscovitica, RA. Möller t Axel Oxenstierna 30/7 1632, Oxenstiernska samlingen, E 663, RA. Möller t kammaren 14/8 1632, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Det framgår, att du Moulin var inkopplad i överföringen av dessa medel.

⁵¹ Conrad von Falkenberg angav under våren 1632 att han inget visste om hur spannmålsköpen skulle organiseras. Han begärde besked på denna punkt. Möller å sin sida ansåg, när han hade underrättats om Falkenbergs åtgärd, att de båda måste stå i tätare kontakt med varandra. Senare sade sig Falkenberg ha fört över pengarna på order från centralt håll. Conrad von Falkenberg t kammaren maj 1632 och 12/4 1633, Kammarkollegiets inkomna brev, RA. Möller t Axel Oxenstierna 30/7 1632, Oxenstiernska samlingen, E 663, RA.

⁵² Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 19/11 och 5/12 1632 samt 17/1 1633, AOSB 2:11, s. 618, 620 och 632.

⁵³ Conrad von Falkenberg t KMt 15/7 och 17/10 1632, Hollandica, RA. Conrad von Falkenberg t kammaren 16/7 och 2/11 1632 samt 27/2 och 12/4 1633, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna, skilda skrivelser oktober 1632—april 1633, AOSB 2:11, s. 616—646. Erik Larsson von der Linde t Axel Oxenstierna 4/2 1633, AOSB 2:11, s. 498.

1630 hade kronan enligt vad som framgått försett sig med en större långgivare; samma finansieringsväg hade kungen pekat ut som ett alternativ 1632. 1633 var det denna form som valdes. Markus Stenman trädde då in som — förutom uppköpare i Archangelsk och försäljare i Amsterdam — långgivare till kronan. Beloppet Stenman försträckte uppgick till ett högre belopp än du Moulins, närmare 50.000 rdr. På detta lån kunde Stenman tillgodoräkna sig ränta om tolv procent (förutom sin provision om två procent). Ränteinkomsternas storlek, närmare 6.000 rdr, kan jämföras med nettovinsten av handeln, 14.000 rdr. Lånet torde ha löpt under ca ett halvår.⁵⁴ Ovan har antytts, att diskussioner pågick mellan Sverige och Ryssland om vapenaffärer. Storfursten önskade få ett parti harnesk till våren 1633. Vid betalningen för spannmålen gjordes avdrag för detta.⁵⁵

I anslutning till finansieringsfrågan kan några kortfattade kommentarer lämnas om betalningssättet i Ryssland.⁵⁶ Det förekom inte att kronan annat än i undantagsfall hade fordringar hos storfursten som kunde likvideras genom spannmålsköp. Växlar förekom inte; några smärre undantag gavs dock.⁵⁷ Medlen överfördes i stället som rena penningförsändelser i de fall som kan studeras; hur du Moulin 1629 reglerade sina betalningsförhållanden gentemot dem han köpte spannmålen av låter sig inte preciseras. Genomgående synes riksdaler ha växlats över till rubel innan de tillställdes ryssarna.

De utredningar som gjorts i detta avsnitt sammanfattas i en tablå på s. 84.

4. Spannmålspengarnas användning

I det inledande avsnittet har redogjorts för Poršnevs forskningar. Resultatet av dessa kan sammanfattas i tre huvudpunkter. För det första måste spannmåls-handeln mellan Ryssland och Sverige ses i ljuset av det politiska närmande mellan de båda staterna som hade sin förklaring i den gemensamma frontställningen mot Habsburg och Polen. För det andra omfattade den ett år en stor volym spannmål och den lämnade den svenska kronan mycket stora vinster. För det tredje skall dessa inkomster ses i ett krigsfinansierat perspektiv. Vinsten av spannmåls-

⁵⁴ Kammaren t Stenman 14/3 1633 (kommission), Kammarkollegiets registratur, KA, RA. Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. Stenman t kammaren 20/5, 28/5, juni och 17/7 1633, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Stenman sålde spannmålen i Amsterdam under tiden oktober—december. För vinsten se ovan s. 65.

⁵⁵ Möller t KMt 30/7 1632, Muscovitica, RA. Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA.

⁵⁶ För det följande se samma källor som för tabell 1 ovan s. 65.

⁵⁷ Se påpekande hos *Attman*, s. 188, att växeltransaktioner med ryssarna var sällsynta under bl.a. denna period. Johan Möller ansåg att det var dyrt och ofördelaktigt med växlar. Möller t KMt 30/7 1632, Muscovitica, RA. Möller t Axel Oxenstierna 30/7 1632. Oxenstiernska samlingen, E 663, RA. När kronan en tid 1631 arbetade på att du Moulin — som ju inte var ryss — skulle träda in som långgivare för köpet i Ryssland förutsattes, att denne skulle dra växlar på Amsterdam; se not 44 ovan. — I materialet talas ibland om kostnader för ”växeln”. Härmed avsågs i dessa fall själva inväxlingen eller kursen.

Moment	År	1629	1630	1631	1632	1633
Förhandlingar		Sändebud	Sändebud	Sändebud/ agent	Agent	Agent
Inköp i Ryssland		Holländska ombud inne i Ryssland	Holländskt ombud inne i Ryssland	Kronans ombud i Archangelsk	Holländskt ombud i Archangelsk	Svensk köpman i kronans tjänst i Archangelsk
Medel till inköp		Köparens ansvar	Lån av holländsk köpman i Ryssland	Medel från försäljningen	Lån av kreditorer i Amsterdam	Lån av köpmannen
Försäljningsform		Hela partiet till köpman i förväg	I kronans regi under sommaren och hösten i mindre poster	Två stora partier i förväg. Ett parti i kronans regi under hösten i mindre poster	I kronans regi under hösten-våren i mindre poster	I samma köpmans regi under hösten i mindre poster
Transport		Köparen	Kronan	Två partier: köparen. Ett parti: kronan	Kronan	Samme köpman (i kronans tjänst)
Tidpunkt när kronan fick betalning		Hösten 1629	Sommaren och hösten 1630	Två partier: hösten 1630 och våren 1631. Ett parti: hösten 1631	Hösten 1632-våren 1633	Hösten 1633

handeln gjorde tjänst som subsidier åt Sverige för dess krig; i synnerhet gällde detta året för Sveriges inträde i det tyska kriget.

Den första bedömningen finns det inte anledning att sätta ifråga. Hållbarheten i det andra påståendet har granskats ingående i ett tidigare avsnitt av denna framställning. Den utredningen visar i stort sett följande. Nettovinsten för den svenska kronan uppgick under åren 1629—1633 till 160.000 rdr, inte till 2.400.000 rdr (för åren 1628—1633) som Poršnev anger. 1630 uppgick nettovinsten till 43.000 rdr. Om man i stället tar fasta på de medel kronan förfogade över på kontinenten stiger summan till 76.000 rdr. Mot detta belopp står Poršnevs uppgift om 1.200.000 rdr. Beträffande kvantiteterna spannmål anger Poršnev att 17.500 läster exporterades från Ryssland för svensk räkning. Av dessa skulle 6.300 läster hänföra sig till 1630. Den analys som gjorts här visar att lästetalet stannade vid 10.500, varav 1.300 läster föll på 1630.¹

Vilka är skälen till dessa avsevärda skillnader i resultat? De kan i sammanträngd form anges i ett antal punkter.

¹ Ovan s. 61 och 65.

1. Poršnev kommer till ett för högt lästetal. Han stödjer sig i väsentliga delar på ett dokument från 1634. Detta tillkom vid de förhandlingar som fördes i Moskva mellan svenska sändebud och företrädare för den ryska regeringen. Enligt källans egna ord drog sändebuden upp frågan varför Sverige 1634 — till skillnad från föregående år — fått avslag på sin begäran om spannmål. De ryska förhandlingarna angav skälen härför och hänvisade till hur mycket svenskarna redan fått och den förlust köpen inneburit för storfursten. Sändebuden begärde då en skriftlig redogörelse för bl.a. kvantiteter under åren 1628—1633.²

En kritisk granskning av källan visar, att dess första del inte är uppbyggd på samma sätt som dess senare del. I den förra delen, som omfattar de tre åren 1628—1630, lämnas en del uppgifter på ett summariskt sätt. Priset för andra utländska köpare än svenskar anges inte. Det visar sig också, att uppgifterna i den senare delen, som omfattar åren 1631—1633, mycket väl stämmer med dem som i denna undersökning kunnat hämtas från annat källmaterial och som redovisats ovan i tabell 1. Detta är däremot inte fallet med uppgifterna i den förra delen. För år 1630 avviker uppgifterna högst betydligt från dem som denna undersökning lett fram till.

Varför består då dokumentet av två delar och hur skall uppgifterna i den förra delen tolkas? I föregående avsnitt har klargjorts att köpen lades om 1631 på så sätt, att affärerna centraliserades. Priset fastställdes under åren 1631—1633 centralt och gällde hela partiet. Myndigheterna i Moskva hade under sådana omständigheter tillgång till pålitliga uppgifter om kvantiteter och priser.³

På svensk sida intar Öhberg samma ståndpunkt som Poršnev i fråga om den kvantitet spannmål som skeppades ut från Archangelsk 1630. Öhberg för upp drygt 6.100 läster i en tabell, där uppgiften kontrasterar mot den förhållandevis låga siffran för totalutförsel från Östersjön genom Öresund samma år, 10.700 läster. Då det är känt att t.ex. holländarna importerade spannmål från Archangelsk och detta i större kvantiteter än Sverige blir Öhbergs slutsats följande:

² Källan finns numera tillgänglig i den källpublikation som används i denna framställning. Ur anteckningar om det svenska sändebudet F. v Scheidings överläggningar i Posol'skij prikaz rörande spannmålsköp i Ryssland, 27/7 1634, RSEO, s. 87 ff. — De uppgifter dokumentet tillhandahåller rör bl.a. utlovade kvantiteter, erhållna kvantiteter och kvantiteter som resterade till följande år. Därutöver lämnas uppgifter om inköpspriser för å ena sidan svenskarna, å den andra utländska köpare i övrigt. Vidare lämnas uppgifter om städer där uppköpen ägde rum, vad Sverige betalade 1631—1633 och den vinst storfursten avstod från genom att sälja till svenskarna för lägre pris och genom att medge dem tullfrihet. Uppgifterna lämnas i allmänhet per år.

³ Ovan s. 74 f. — I detta perspektiv är följande uppgifter av intresse. I en skrivelse från Prikaz Bolšoj kazny till Posol'skij prikaz hette det, att under de tre första åren inte givits någon spannmål åt den svenske kungen från förstnämnda organ. Till skrivelsen har fogats en förteckning över vad som sålts till Sverige under de senare åren från Prikaz Bolšoj kazny. Dessa upplysningar kan inhämtas från kommentaren i RSEO, s. 563, där skrivelsen delvis citeras.

”... it would appear that in the critical year 1630 Western Europe obtained more grain from Archangel than from the entire Baltic area.” Öhberg använder sig av ett dokument som återfinns bland handlingarna efter Markus Stenman. Dokumentet visar sig vara en svensk översättning av just den källa Poršnev lagt till grund för sina undersökningar.⁴ Det ryska dokumentet från 1634 kan inte användas på det sätt som Poršnev och Öhberg gör. Uppgifter hämtade därifrån måste säkras genom uppgifter från annat håll.⁵ Det ”svenska” källmaterialet — som täcker verksamheterna i både Ryssland och Amsterdam — ger besked om att spannmålsutförseln uppgick till en volym som utgör ca 60 procent av den Poršnev räknar fram.

2. Poršnev för upp 1.000 läster för 1628. I denna undersökning har vi däremot inte ansett oss kunna dra någon bestämd slutsats om utförsel detta år. En annan faktor är att Poršnev räknar med att det gick färre antal četvert', det ryska spann-

⁴ Öhberg, (SEHR 1955, s. 135 f). Extract utur protokollet om den spannmål som i Ryssland oppköpt är från anno 1627 intill 1633. Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. Man ser att översättaren stött på svårigheter när han skulle överföra årtalen, vilka i det ryska originalet torde ha varit skrivna med bokstavstecken (så inte i RSEO). — Här skall Öhbergs tes i och för sig inte sättas ifråga, bara den källa hans uppgift vilar på. Öhberg kunde i stället ha citerat en uppgift från Amsterdam 1630 om att 3.000 läster rysk spannmål aviserats och sålts under sommaren. Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 2/7 1630, AOSB 2:11, s. 590. Det föreligger också uppgifter om ett osedvanligt stort antal skepp i Archangelsk 1630. Se Verbaal van de Nederlandsche gezanten Albert Kounraats Burgh en Johan van Velttriel van hunne legatie aan het Hof van Rusland, in de jaren 1630 en 1631, (Sbornik imperatoskago russkago itsoričeskago obščestva, 116, s. 18), och *Očerki istorii SSSR, Period feodalizma*, 17 v, s. 132. Sistnämnda förhållande uppmärksammas också av Öhberg.

⁵ För att belysa den genomgång av det ”svenska” materialet som ligger bakom den i tabell 1 (ovan s. 65) redovisade volymen spannmål för år 1630 kan följande redogörelse lämnas. Den bygger, där annat inte anges, på en rad av de källor som anges vid tabellen.

1629 hade ryska regeringen utlovat export om 2.000 läster (Monier och Bönhardt samt Monier t KMt 3/4 1629, bilagor till KMt t Axel Oxenstierna 30/4 1629, Oxenstiernska samlingen, E 613, RA). Som framgått exporterades knappt hälften av denna kvantitet. 1629 års kvarstående kvantitet hölls sedan skild från 1630 års. Den utgjorde (2.000—866=) 1.134 läster. Det var denna kvantitet Anton Monier slöt avtal med du Moulin om för 1630 (ovan s. 79 f). Storfursten hade för 1630 beviljat dels det som resterade från 1629, dels också 75.000 četvert' eller 3.750 läster. (Avskrift i Posol'skij prikaz om spannmålsköp för Sverige i Ryssland, 15/5—6/6 1631, RSEO, s. 72 f. Se även instruktion för Anton Monier 23/11 1630, Muscovitica, RA). Beträffande sistnämnda post ansåg Monier att svenskarna inte skulle få ut den 1630 (KMt t Möller 22/4 1630 (memorial), RR, RA). Hela 1629 års kvantitet, 1.144 läster, köptes upp; härtill kom 190 läster som dock inte skeppades ut från Archangelsk detta år. Ytterligare en post spannmål köptes in. Omständigheterna kring den har nämnts i ett tidigare avsnitt (Wilkens' försäljning av 620 läster för att få inkomster till täckande av inköpet, ovan s. 80). Här bör nämnas, att denna post såldes av den för 1630 beviljade kvantiteten om 3.750 läster; i Bökmans räkning för 1631 sägs också klart ut, att 620 läster såldes 1630 och att det därför av detta års kvantitet återstod att föra ut 3.130 läster. I Amsterdam såldes slutligen samma kvantitet — på några läster när — som skeppats ut från Archangelsk.

målsmättet, per läst än vad som framgår av det material som använts här. Antalet läster blir hos Poršnev högre för i četvert' angiven volym.⁶

3. Om de av Poršnev i övrigt använda värdena sätts in i en beräkning på grundval av här redovisade kvantiteter spannmål blir resultatet, att kronans vinst skulle ha uppgått till 1.100.000 rdr.⁷ Var ligger orsakerna till den skillnad som kvarstår efter korrigerings för kvantiteterna?

Poršnev räknar med försäljningspriser i Amsterdam som är ägnade att öka den svenska kronans vinst. Det är vanskligt att ställa dessa i relation till de priser som går att få fram i räkenskaper efter kronans penningförvaltare i Amsterdam, eftersom olika försäljningsformer tillämpades. Däremot kan en jämförelse göras med Posthumus' noteringar för preussisk råg. Det visar sig vid en sådan granskning att årsmedeltalet hos Posthumus genomgående är lägre än Poršnevs försäljningspriser.⁸

4. Poršnev anger åtminstone för 1630 ett lägre inköpspris i Ryssland än vad som framgår i här använda räkenskaper (som härrör från en kronans uppköpare). Poršnev stödjer sig på dokumentet från 1634.⁹

5. En mindre felkälla hos Poršnev är slutligen att frakten anges till ett för lågt värde i förhållande till vad som framgår av här använda räkenskaper.¹⁰

Enligt de utredningar som gjorts i denna framställning stannade den svenska kronans vinst av spannmålsaffärerna vid 160.000 rdr eller mindre än tio procent av vad Poršnev anger. Därmed faller de vittgående slutsatser Poršnev drar i fråga

⁶ Poršnev anger 19 četvert' per läst. I här använt material framgår ibland detta mått, men det är inte regel.

⁷ För att få jämförbarhet har år 1628 räknats bort.

⁸ *Posthumus*, s. 573. För eventuella skillnader i pris mellan rysk och preussisk spannmål se ovan s. 71 not 25. — Priset fluktuerade ganska kraftigt månad för månad under några av de aktuella åren. Om högsta månadsnotering hos Posthumus ställs mot Poršnevs värden närmar de sig varandra, även om de senare också vid en sådan jämförelse ligger högre. Poršnev stöder sig bl.a. på uppgifter i äldre litteratur. Hit hör *W. Naudé*, *Die Getreidehandelspolitik der europäischen Staaten vom 13. bis 18. Jahrhundert*, och *Kordt. Naudé*, s. 363, anger inte källan.

⁹ Wilkens' räkning för 1630 i Markus Stenman, *Likvidationer*, KA, RA. Poršnev anger för 1630 16 rdr per läst. I räkenskapen kan en genomsnittlig siffra om 20 rdr räknas fram. Till detta måste också läggas utgifter för omkostnader i Ryssland, som hängde samman med att köpen genomfördes inne i landet och inte som senare i Archangelsk. Detta höjde priset till 25 rdr per läst. För åren 1631, 1632 och 1633 visar sig prisuppgifterna i dokumentet från 1634 och därmed hos Poršnev i stort stämna överens med vad som kan utläsas i övrigt material.

¹⁰ Poršnev utgår från de Rodes' uppgift om frakt och drar sedan av 20 procent under hänvisning till att svenskarna kunde hyra hela skepp. de Rodes var svensk handelsagent i Ryssland under 1650-talet. Ovan s. 66 och *P. Nyström*, *Mercatura Ruthenica*, (Scandia 1937, s. 269 f).

om denna affärsvinsts betydelse såsom ekonomiskt fundament för den svenska krigsföringen, i synnerhet under år 1630. De svensk-ryska spannmålsaffärerna har därmed givits blygsammare — men också rimligare — proportioner. Frågan om dessa ganska säregna affärstransaktioners karaktär har emellertid knappast i och med detta blivit mindre intressant.

Den tredje linjen i Poršnevs resonemang är den krigsfinansiella. Även om spannmålsaffärerna enligt ovan har minskat till sin omfattning äger denna del av Poršnevs argumentering sin fulla riktighet. Det är möjligt att fixera det av Poršnev förutsatta sambandet också i enskildheter och därigenom visa hur spannmålspengarna användes för kriget.

Redan av skilda krigsstatser framgår, att de ryska spannmålspengarna skall ses i ett krigsfinansiellt perspektiv. För 1629 kalkylerades med att spannmålsaffärerna skulle lämna en vinst om 30.000 rdr. Motsvarande belopp för 1631 och 1632 var 60.000 rdr respektive 50.000 rdr. På utgiftssidan i dessa stater budgeterades underhåll åt trupper och liknande ändamål.¹¹

Under 1629 fördes kriget på preussisk mark. Vinsten från den ryska spannmålen kan också konstateras ha förts över dit. Enligt räkenskaper och brev drog generalkamreraren Gert Diriksson fortlöpande under året växlar på Conrad von Falkenberg i Amsterdam. Hela årets växlar uppgick till 80.000 rdr. Hos von Falkenberg täcktes de bl.a. med närmare 27.000 rdr (inkomster exklusive omkostnader) från den ”muskoviska råghandeln”.¹²

1630 var det som framgått ovan bröderna Conrad och Melchior von Falkenberg som skötte spannmålsaffärerna i Amsterdam.¹³ Ätminstone merparten av de 76.000 rdr kronan disponerade detta år kan spåras.

Melchior von Falkenbergs inkomster hänförde sig uteslutande till spannmålsaffärerna. Av dessa spannmålspengar fördes 40.000 rdr över till brodern.

Under perioden juni till oktober 1630 drogs från Stralsund och Stettin växlar på Amsterdam, som Melchior von Falkenberg betalade, till ett belopp av 30.500 rdr. Vi vet att av de medel svenskarna förfogade över vid huvudarmén i Pommern, som var förlagd till Stettin, gick tre fjärdedelar till underhåll åt trupperna; res-

¹¹ 1629: Extract oppå 1629 års räntor, Förslag och besked över svenska armén under trettioåriga kriget, vol 2, KrA. Stater för Preussen i Militieräkningar 1629: 75 och 78, KrA. 1631: Bilaga till KMt t Axel Oxenstierna 5/10 1630, Oxenstiernska samlingen, E 614, RA; tryckt i Arkiv 1, s. 230 f. 1631 års ordinarie och extraordinarie statsanordningar, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. 1632: Stat i Oxenstiernska samlingen, E 809, RA. Motsvarande i Förslag och besked över svenska armén under trettioåriga kriget, vol 1, KrA. Samtliga dessa stater får ses som exempel; samma uppgifter återfinns i flera dokument.

¹² Huvudbok för Preussen 1629, Preussiska räkenskaper, KA, RA. Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Conrad von Falkenberg t kammaren 27/2 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

¹³ Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Melchior von Falkenberg, ibidem.

terande del avsåg andra med kriget förknippade utgiftsändamål.¹⁴ I Stralsund gjordes stora utbetalningar till de garnisonstrupper som låg förlagda där.¹⁵ Lars Grubbe vid fältkansliet uppgav också, att de ryska spannmålspengarna hade varit till stor hjälp när det gällt att underhålla trupperna.¹⁶

I ett brev från november 1630 uppgav Melchior von Falkenberg att det ovan angivna beloppet om 30.500 rdr gått till växlar från Tyskland men att dessutom 20.000 rdr gått till växlar från Preussen.¹⁷ Även dessa senare medel kan följas. I de preussiska räkenskaperna bokfördes sammanlagt under året och på olika konton ca 50.000 rdr för växlar dragna på Amsterdam och Hamburg. Hos bröderna Falkenberg återfinns också samma slutbelopp. För dessa pengar — i vilka de ryska spannmålspengarna ingick — kan användningsområdet läsas av. De gick till trupperna.¹⁸

1631 kunde Erik Larsson von der Linde räkna in en vinst på den ryska spannmålen om 52.000 rdr. Summan utgjorde sju procent av underlaget för hans omfattande affärer i kronans tjänst i Amsterdam; under året uppgick dessa till drygt 700.000 rdr. Under månaderna januari till augusti 1631 gjorde han utbetalningar till orter där svenskarna hade militära engagemang, nämligen Preussen, Stralsund och Stettin. Också fältarmén försågs med pengar från Amsterdam. von der Linde förde vidare över pengar till Hamburg, varifrån de sändes till de nämnda orterna, till fältarmén och till trupper vid Magdeburg. von der Linde betalade slutligen ut medel för värvningar.¹⁹ Dessa uppgifter ger vid handen att vinsten av de svensk-ryska spannmålsaffärerna 1631 förbrukades för krigsändamål.

1632 var det ånyo Conrad von Falkenberg som i Amsterdam ansvarade för bl.a. spannmålspengarna. Han hade att med dessa betala växlar som legaten Klas Horn, stationerad i Stralsund, dragit på kronans funktionärer i Amsterdam. De personer som lämnat kronan kredit genom dessa växlar kan identifieras. De var "kommissherrar", köpmän som levererade bröd och annat underhåll åt trupperna. Dessa köpmän spelade en ytterst viktig roll för försörjningen av Sveriges trupper i denna del av den tyska krigsskådeplatsen 1633. Försörjningssystemet hotade att falla ihop; en anledning till detta var svårigheter kring växlarna.²⁰

¹⁴ *Ekholm*, s. 172.

¹⁵ Huvudbok för Vorpommern 1630, Pommern-Wismar 1630:1, KA, RA.

¹⁶ Grubbe t Axel Oxenstierna 22/9 och 20/11 1630, Oxenstiernska samlingen, E 609, RA. Det förstnämnda brevet tryckt i Arkiv 2, s. 54 ff.

¹⁷ Melchior von Falkenberg t KMt 20/11 1630, Hollandica, RA.

¹⁸ Huvudbok för Preussen 1630, Preussiska räkenskaper, KA, RA.

¹⁹ *Ekholm*, s. 191 ff och 227 f.

²⁰ *R. Nordlund*, Kontribution eller satisfaktion? Pommern och de svenska krigsfinanserna 1633, kap. 7, (HT 1974), Balans oppå de holländske debitera, Sveriges krig i utlandet, KrA.

1633 slutligen avsattes de medel Stenman kunde räkna in som kronans vinst av spannmålsaffärerna för att lösa in juveler i Hamburg.²¹

Sammanfattningsvis kan man — i förlängningen av Poršnevs uppfattning — ganska väl precisera hur spannmålspengarna brukades för att, vid sidan av andra inkomster, finansiera kriget. De transaktioner som därvid tillämpades skall behandlas ytterligare i följande avsnitt. Som en allmän kommentar kan här sägas, att i ett skede av kriget då man på svensk sida led akut brist på medel till trupperna varje bidrag till finansieringen av dessa — och därmed också spannmålspengarna — måste sägas ha varit av värde. Sådan var situationen bl.a. 1631 före slaget vid Breitenfeld, då fältarmén kunde tillgodogöra sig spannmålspengar. Också under hösten 1630 gällde det för krigsledningen att utnyttja varje tänkbar källa.²² Till detta kan vidare fogas den kommentaren, att i en given situation också en liten post pengar — i ett känsligt kreditläge — kunde spela en stor roll.

5. Krediter för krigföringen

De medel som härrörde från spannmålsaffärerna satte kronan in i krigsfinansieringen. Pengarna uppbars i Amsterdam, medan däremot trupperna befann sig i Preussen och Tyskland. Som vi sett i föregående avsnitt fördes medel ofta över i form av växlar från Amsterdam till krigsskådeplatserna. I ett tidigare arbete har ett försök gjorts att analysera vilken funktion växlarna fyllde i krigsfinansieringen under en utvald period av det tyska kriget (januari—augusti 1631). Systemet med växlar erbjöd bl.a. den fördelen att kronan därigenom kunde skaffa sig förskott. Växlarna fungerade som kreditmedel, ett inte oväsentligt förhållande i ett läge då man praktiskt taget levde ur hand i mun.¹ I undersökningen ovan om försäljningsformerna har framgått att kronan inte låg ute med pengar; kungen önskade sig i själva verket krediter med spannmålen som underlag.

Genom att följa spannmålspengarna till slutmålet bör det finnas en möjlighet att pröva uppfattningen om växlarnas funktion och betydelse. Härigenom kan man skaffa sig ytterligare inblick i hur arbetet med att skaffa fram pengar åt trupperna praktiskt gick till. Undersökningen får karaktär av fallstudie. Den rör frågan om hur en isolerad inkomsttyp användes i det krigsfinansiella arbetet.

Av order från kungen till Conrad von Falkenberg 1629 om hur denne borde

²¹ Markus Stenman, *Likvidationer*, RA. För juvelerna se också Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 25/12 1633, AOSB 2: 11, s. 650. I en sammanställning över krigskostnader 1630—1633 förs spannmålspengar om 45.000 rdr upp. De anges emellertid som förslag. I samma dokument upptas också för åren 1630, 1631 och 1632 spannmålspengar såsom utlagda för krigsfinansiella ändamål. Extract vad det tyska kriget kostar för Sveriges krono, Förslag och besked över svenska armén under trettioåriga kriget, vol 3, KrA; tryckt i Arkiv 3, s. 150 ff.

²² *Ekholm*, s. 171 ff och 233—256.

¹ *Ekholm*, s. 201—220, särskilt 218 ff.

driva spannmålsaffärerna framgår det att pengarna snarast möjligt skulle sättas in i verksamheten i Preussen. Man kunde inte, meddelade kungen, vänta till dess rågen hunnit anlända till Amsterdam. Växlar skulle i stället dras till ett belopp av 30.000 rdr. Falkenberg måste acceptera växlarna och betala dem när spannmålen anlänt. Han skulle få betala ränta på pengarna om rågen försenades.² Från Preussen meddelades också ganska snart, att man därifrån drog växlar; i mitten av juni hade några tusen rdr dragits på sju veckors sikt. I Preussen var krediten nu god, varför Falkenberg måste vinnlägga sig om att inte låta någon växel gå tillbaka obetald.³

Enligt de preussiska räkenskaperna drogs växlar på Amsterdam fram till och med juli, varefter kom ett uppehåll till december. Som nämnts täcktes växlarna bl.a. med vinsten av spannmålsaffärerna. Enligt denna bokföring måste växlar som täcktes av spannmålspengarna ha dragits före augusti månad.⁴ De sist utställda växlarna bör ha förfallit till betalning i oktober.⁵

du Moulin presterade i november och december 1629 de pengar han enligt sitt kontrakt var skyldig att leverera. Under tiden hade kreditorer hos Falkenberg hunnit att bli oroliga och krävde betalning, bl.a. av det skälet att uppgifter läckt ut om att svenskarna inte kunnat skeppa in så mycket spannmål i Archangelsk som avsetts. Man kan i räkenskaperna se, att Falkenberg fick göra bruk av sin tillåtelse att betala ränta åt personer som inte fick sina växlar inlösta på förfallodagen.⁶ Att en del personer måste vänta stämmer med de här förutsatta kredittiderna.

I början av maj 1629 hade Falkenberg beordrats att föra spannmålsaffären i hamn. I juni slöts kontraktet med du Moulin. Spannmålen anlände under hösten, och pengarna kunde slutligen räknas in under årets sista månad. I Preussen kunde man genom växlarna månader i förväg ta i bruk denna inkomst, redan från och med juni eller ungefär vid tidpunkten för överenskommelsen med du Moulin trots

² KMt t Conrad von Falkenberg 6/5 1629, Kammarkollegiets registratur, KA, RA. Kammaren underrättade kungen om det kloka i att låta vänta med växlarna till september eller oktober, dock med tillägget ”så framt det någorlunda ske kan”. Kammaren t KMt 26/6 1929, Skrivelser t KMt, RA.

³ Gert Diriksson t Conrad von Falkenberg 17/6 1629, Likvidationer, KA, RA. Skulle Falkenberg trots allt komma i knipa skulle han få dra växlar tillbaka på Diriksson. — Se också Juni månads anordning anno 1629 i Militieräkningar 1629: 78, KrA.

⁴ Huvudbok för Preussen 1629, Preussiska räkenskaper, KA, RA. Se också en balans i Conrad von Falkenbergs räkenskaper, Likvidationer, KA, RA. Enligt denna drogs under juli åtminstone ca 13.000 rdr.

⁵ Uppgiften om sju veckors sikt stämmer med i föregående not nämnd sammanställning. En något kortare löptid gällde för 1630 års växlar enligt vad som utreds i det följande. Enligt sistnämnda uppgifter tog det vidare ca tre veckor för en växel som fördes över från Preussen till Amsterdam.

⁶ Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Conrad von Falkenberg t Axel Oxenstierna 17/9 1629 och 9/1 1630, AOSB 2: 11, s. 572 och 577.

att denne inte levererade några pengar förrän spannmålen skeppats in till Amsterdam.

Gustav Adolf utnyttjade alltså spannmålshandeln som underlag för krediter. 1630 återkommer samma mönster. En undersökning av kreditaspekten för detta års spannmålsaffärer belyser ganska väl de betingelser under vilka kronans penningförvaltare arbetade. Denna möjlighet motiverar en mer detaljerad genomgång av 1630 års affärer.

Kungen lät under våren 1630 meddela kronans funktionärer i Amsterdam, att han redan gett order om att växlar skulle dras dit. Av detta skäl såg kungen helst att spannmålen såldes på leverans i Archangelsk. Hade skepp redan kontrakterats måste de svenska penningförvaltarna söka få medel i förskott, eventuellt mot ränta. För att lyckas med detta fick de gå ned i pris. Syftet med affärerna var att kronan skulle kunna få kontanter att underhålla krediten med.⁷ Det var viktigt, skrev Lars Grubbe en tid efter den svenska arméns landstigning i Pommern, att man nu i Stettin lade ett ”fundament för krediten”. Han hade kunnat dra 10.000 rdr på Amsterdam att betalas ur den ryska spannmålen. Kunde denna ”första kredit” hållas, hoppades han att kronan i fortsättningen skulle kunna få ytterligare pengar på samma sätt.⁸

Som framgått inbringade spannmålsaffärerna detta år 76.000 rdr; beloppet var högre än vinsten, eftersom affärerna slutreglerades i Stockholm senare under året genom en kopparleverans.⁹ I en första omgång föranstaltade bröderna Falkenberg om försäljning av spannmål för sammanlagt 68.000 rdr. Dessa affärer genomfördes senast i juli 1630. En del av denna summa kunde de få i förskott; beloppet uppgick till 14.500 rdr. För en av dessa poster har en räntebetalning påträffats i räkenskaperna. Räntan uppgick till en halv procent per månad.¹⁰

Falkenbergarna hade sökt få hälften av den angivna totalsumman i förskott men misslyckats. Själva hänvisade de till en olycklig svensk affär som rörde spannmål från Reval, vilken de ansåg allvarligt skada deras anseende. Melchior von Falkenberg uttalade också att han inte hade någon kredit, eftersom han var okänd i Amsterdam.¹¹

⁷ KMt t Conrad von Falkenberg 19/4 och 9/7 1630 samt KMt t Erik Larsson von Linde 20/4 och 15/7 1630, samtliga i RR, RA.

⁸ Grubbe t Axel Oxenstierna 15/7 1630, Oxenstiernska samlingen, E 609, RA. Melchior von Falkenberg och kammaren tvistade sedan om sättet att sälja spannmålen. Se kammaren t Melchior von Falkenberg 28/6 och 3/9 1630. Kammarkollegiets registratur, KA, RA. Den samme t kammaren 30/7 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

⁹ Ovan s. 80.

¹⁰ Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Melchior von Falkenberg t kammaren 28/7 och 30/7 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA.

¹¹ Melchior von Falkenberg t Tönes Henriksson Langk 23/10 1630, Hollandica, RA. Melchior von Falkenberg t kammaren 4/6 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Han hade i april 1630 utsetts att biträda brodern i Amsterdam. KMt t Conrad och Melchior von Falkenberg, båda 19/4 1630, RR, RA. Utnämningbrev 21/4 1630 i Hollandica, RA.

Kungen uppgav emellertid att han fått meddelande från Amsterdam om att hälften av 68.000 rdr redan fanns disponibla, varför växlar redan dragits; detta sades i augusti 1630. Nu hade svårigheter uppstått, bl.a. hade växlar gått i protest. Skulden lades på Conrad von Falkenberg. Han uppmanades skaffa ytterligare försträckning på den ryska spannmålen. Oxenstierna skulle också dra växlar om 20.000 rdr, och Falkenberg skulle komma överens med honom om lämplig förfallodag.¹² Ansträngningarna att få ytterligare förskott synes ha resulterat i ett tillskott om 5.000 rdr; på beloppet betalades ränta.¹³

På Amsterdam drogs detta år växlar från Stettin och Stralsund till betydande belopp. Uppgifterna kring dem i räkenskaperna bekräftar att de började dras redan under sommaren. På Melchior von Falkenberg drogs, som nämnts i föregående avsnitt, 30.500 rdr. Av dessa föll 22.000 rdr på månaderna juni och augusti samt 8.500 rdr på september och oktober. Merparten av de pengar som diskuterats här togs alltså i anspråk i Pommern — för att täcka krigskostnader — innan spannmålen kom till Amsterdam. Endast till en mindre del möjliggjordes detta genom de förskotterade medlen; det var växelkrediten som i huvudsak fick träda emellan.¹⁴

Medel från den ryska spannmålen gick också till Preussen. Det har nämnts ovan att räkenskaperna ger vid handen att 50.000 rdr drogs från Preussen på Amsterdam. Spannmålspengarna utgjorde en del av det belopp som täckte dessa växlar. Medlen gick till trupperna. Det går att följa pengarnas ganska slingriga väg till dessa.¹⁵

Av en post om 11.000 rdr gick en del direkt till trupperna, en annan del till räntkammaren i Elbing. Därifrån gjordes utbetalningar till trupperna. Samma förhållande kan studeras för övriga två poster. En person i Danzig bokfördes för ca 15.000 rdr, fördelade på 17 växlar. Pengarna användes för låning, sold och värving; bl.a. fick trupper pengar inför avfärden till Pommern.¹⁶ En annan person i Danzig bokfördes för drygt 30 växlar till ett sammanlagt belopp av 24.000 rdr. En mindre del av dessa betalades ut åt trupper, medan merparten tog vägen över ytterligare två personer.¹⁷ Dessa levererade i sin tur pengarna till räntkammaren

¹² KMt t Conrad och Melchior von Falkenberg 24 respektive 26/8 1630, RR, RA.

¹³ Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Där finns en notering om ”intresse” i samband med spannmålsförsäljning. Berört belopp ingår inte i beloppet om 14 500 rdr.

¹⁴ Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Uppgifter om hur de förskotterade medlen användes finns i densamme t kammaren 30/7 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Där framgår att ett större belopp remitterades till Hamburg. Detta var ett av kungens klagomål mot Conrad von Falkenberg, KMt t Conrad von Falkenberg 24/8 1630, RR, RA.

¹⁵ Huvudbok för Preussen 1630, Preussiska räkenskaper, KA, RA.

¹⁶ För avfärdandet av trupperna från Preussen till Tyskland hösten 1630 se t.ex. *K.-R. Böhme, Die schwedische Besetzung des Weichseldeltas 1626—1636*, s. 180—184.

¹⁷ En av dessa var Isak Spiering, svensk licentförvaltare i Preussen. För denne se *Wendt, passim*.

i Elbing. Därifrån betalades pengar ut till trupper, bl.a. 23.000 rdr till ett regemente som skulle sändas iväg till den svenska armén i Tyskland.

Vad sedan gäller själva växlarna belastade de som drogs på Melchior von Falkenberg dennes kassa med 10.500 rdr i september och oktober samt med 9.500 rdr i november. Växlarna honorerades i en del fall före förfalldatum. De drogs i oktober och tidigare.¹⁸ De växlar åter som Conrad von Falkenberg betalade uppgick till ett sammanlagt belopp om ca 30.000 rdr, fördelade på 35 växlar. De tillåter ett studium av hur växeltrafiken gick till.

24 av dessa växlar, som representerade två tredjedelar av det angivna beloppet, finns i behåll. Det innebär att man kan fastställa när de ställdes ut, accepterades och betalades. Vidare kan man se den tid växlarna skulle löpa på. Samtliga ställdes ut i september, dock vid skilda tidpunkter. Alla accepterades i Amsterdam i september eller oktober. Den tid som förflöt mellan utställande — den tidpunkt då pengarna ställdes till kronans förfogande i Preussen — och accepten i Amsterdam var tre veckor. De ställdes ut på en månad, fem veckor eller sex veckor efter sikt, dvs. uppvisande av växeln hos acceptanten. Betalningen fullgjordes enligt påteckningar på växlarna under första veckan i november.¹⁹

På dessa pengar fick kronans penningförvaltare alltså en kredit om sju till nio veckor eller ca två månader. Man kan då gå vidare och fråga sig vilket pris denna kredit betingade. Faktiskt finns en möjlighet att få fram några få uppgifter till belysning också av detta spörsmål. En för dessa lån begärd ränta kan ha tagits ut på det sättet att acceptanten fick betala mer än vad som i verkligheten levererades när växeln ställdes ut.²⁰ Det är då intressant att notera att 25 av de 35 växlar som utgör de nämnda 30.000 rdr företer just en sådan differens. Man fick i Preussen i dessa fall låna upp ett mindre belopp än det som Falkenberg fick betala i Amsterdam; det är det högre värdet som växlarna är utställda på. Skillnaden uppgår i genomsnitt för de 25 växlarna till drygt två procent.²¹

De medel som fördes över till Pommern 1630 och som kan följas i räkenskaperna togs alltså i anspråk i krigsfinansieringen där med en större del innan spannmålspengarna hunnit räknas in i Amsterdam och med resten senast samma månad som spannmålsaffärerna kunde avslutas. I Preussen lyftes pengar i september och oktober, eventuellt tidigare för en del växlar. De förbrukades av trupperna, bl.a. för att möjliggöra att förband fördes över från den preussiska till den tyska krigsskådeplatsen. De medel, som kan följas, betalades ut i Amsterdam under månaderna september, oktober och november. Kredittiden på växlarna

¹⁸ Melchior von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA.

¹⁹ Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA.

²⁰ Se *Ekholm*, s. 212 f.

²¹ Conrad von Falkenberg, Likvidationer, KA, RA. Huvudbok för Preussen 1630, Preussiska räkenskaper, KA, RA.

höll sig kring två månader, ibland kortare tid. Ränta på de på växlarna upplånade medlen förekom.²²

Inför försäljningen av 1631 års spannmål var Gustav Adolf angelägen att få kronans ombud i Amsterdam att — liksom föregående år — snarast möjligt skaffa pengar på rågen. En person erbjöd sig också att mot ränta och säkerhet i spannmålen låna ut 50.000 rdr. Kungen lämnade instruktioner om hur erbjudandet skulle utnyttjas i syfte att få fram en större summa, 70.000 à 80.000 rdr.²³ Bröderna Falkenberg inrapporterade emellertid svårigheter med att få förskott; ett av skälen härtill var den tidigare nämnda affären med spannmål från Reval.²⁴

I ett tidigare avsnitt har redogjorts för hur kronan fick fram medel för att täcka inköpet i Ryssland 1631. Det skedde genom att medel sattes av vid de tidiga försäljningar av spannmålen som kunde genomföras i slutet av 1630 och under våren 1631.²⁵ De inkomster Erik Larsson von der Linde på detta sätt fick in lämnade också ett överskott om 35.000 rdr. Detta belopp ingick i de 50.000 rdr som han förde med sig när han for till Stettin och den svenska fältarmén i januari 1631. Från kassan i Stettin gjordes denna månad utbetalningar om 19.000 rdr till fälttrupperna.²⁶ Det skedde ca tio månader innan spannmålen anlände till destinationsorten och köparen Gabriel Marselis i Hamburg hunnit få inkomster av den. Denne finansman trädde på detta sätt indirekt in som kreditgivare åt den svenska armén.²⁷

I maj 1631 drogs från fältarmén, som då befann sig i kurfurstendömet Brandenburg, på von der Linde i Amsterdam växlar till ett belopp av 26.000 rdr. De levererades av köpmän från Hamburg. Växlarna skulle betalas med vinsten på den ryska spannmålen. Dagen efter det att fältkassan kunde räkna in dessa pengar betalades de ut i form av två lånningar till ett antal förband.

Växlarna ställdes alltså ut i maj 1631. Spannmålen som von der Linde sålde under hösten samma år gav ca 44.000 rdr, vilket var merparten av hans inkomster i oktober och november.²⁸ Dessa växlar gav alltså i princip en kredit på ca fem

²² Det förtjänar att ånyo påpekas, att de spannmålspengar som i Amsterdam hänförde sig till dessa överföringar var bruttoinkomster av spannmålsaffärerna detta år. Utgifter för inköpet av spannmålen hade kronan i slutet av året. Ovan s. 80, där också frågan om eventuell kostnad för denna kredit diskuteras.

²³ KMt t Melchior von Falkenberg 26/8 1630, RR, RA.

²⁴ Melchior von Falkenberg t kammaren 29/10 1630, Kammarkollegiets inkomna brev, KA, RA. Densamme t KMt 20/11 och 15/12 1630, Hollandica, RA.

²⁵ Ovan s. 81.

²⁶ Erik Larsson von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. Densamme, Likvidationer, KA, RA. Huvudbok för Hinterpommern 1631, Pommern-Wismar 1631: 3, KA, RA. *Ekholm*, s. 192.

²⁷ Erik Larsson von der Linde sålde sin "egen" spannmål detta år i september-december. von der Lindes Blå bok, Oxenstiernska samlingen, E 1200, RA. För Marselis se *Amburger*, passim.

²⁸ Huvudbok för Hinterpommern 1631, Pommern-Wismar 1631: 3, KA, RA. KMt t Erik Larsson von der Linde 27/5 1631, RR, RA. Se vidare *Ekholm*, s. 242, och där angivna källor.

månader. Det är dessutom inte uteslutet, att växlarna inte löstes in när spannmålen väl anlant utan först senare.²⁹ Med den vinst som angetts i ett tidigare avsnitt fanns inte heller täckning för dessa växlar ur enbart spannmålspengarna; betydande belopp hade ju gått till trupperna redan i januari 1631. Växlarna flöt in som en del i von der Lindes ekonomiska förvaltning.

Sammanfattningsvis har undersökningarna i detta avsnitt lett fram till följande resultat. Tekniken att använda växlar innebar flera fördelar. Kronans inkomster kunde nyttiggöras på en ort långt från den där kronan disponerade dem. Några tidsödande och riskabla transporter behövde inte komma ifråga. Växlarna erbjöd emellertid inte bara den möjligheten, som var värdefull i sig, att pengar kunde förbrukas samtidigt som inkomsterna flöt in. De inrymde också ett kreditmoment som kronan gjorde — eller tvingades göra — bruk av. Växlarna kunde många gånger avpassas så, att trupper i Preussen eller Tyskland gavs läning eller sold en tid innan spannmålen anlant till Amsterdam. Affärerna gavs också i övrigt om möjligt en sådan inriktning att kronan skaffade sig förskott. För att få den eftersträlvade krediten var kronan beredd att betala ränta.

Genom att följa den sista fasen av spannmålsaffärerna ges en möjlighet att jämföra iakttagelser med resultat som vunnits i ett tidigare arbete av författaren om krigsfinansiella frågor under i stort samma period.³⁰ Tre observationer har gjorts här, nämligen att växeltekniken användes flitigt, att växlarna kunde ge en eftersträlvad kredit och att ränta i en del fall låg inbakad i växlarna. Iakttagelserna ligger alla helt i linje med dessa tidigare resultat.

6. Handelspolitik och utländsk konkurrens

Den svenska kronan fick under de fem år spannmålsaffärerna pågick skeppa ut varan från Archangelsk, den hamn vid Norra Ishavet där ryssarna kunde komma i direkt kontakt med utländska köpmän. Alternativet till den norra handelsvägen hade varit att exporten fått ske västerut över de svenska besittningarna vid Östersjön. En sådan handelsroute hade bättre legat i linje med det svenska handelspolitiska programmet, enligt vilket den ryska handeln skulle länkas av från Archangelsk till de baltiska besittningarna. Enligt en modern bedömare var denna s.k. derivering av handeln ett ständigt diskussionsämne bland politikerna i Sverige alltsedan 1620-talets mitt.¹

Det är uppenbart att den svenska statsledningen också vid tiden för de svensk-ryska spannmålsaffärerna vidtog konkreta åtgärder för att förverkliga deriverings-

²⁹ Conrad von Falkenbergs Conto som senast gjordes där i Tyskland då jag skildes ifrån Hans Excellens Herren Rikskanslern, 1633, Militieräkningar 1633: 4, KrA.

³⁰ Ekholm, s. 201—220.

¹ Nyström, (Scandia 1937, s. 262). Nyström, s. 261, har också observerat Stenmans köp av spannmål i Archangelsk 1633. Se i övrigt *Tham*, s. 215 f.

programmet. Som exempel kan nämnas, att man bildade ett tyskt kompani för handel med Ryssland över Östersjön delvis med regeringen som delägare.² Ett svenskt kompani med De Geer som delägare var påtänkt.³ 1629 fick en fransman privilegier på handel med Ryssland; han skulle sörja för att den kom att drivas över Reval, Narva och Nyen i stället för via Archangelsk.⁴ Nyen vid Nevas utflöde i Finska viken gavs stadsrättigheter och andra förmåner 1632.⁵ Anton Monier hade till uppgift att verka för deriveringsprogrammet.⁶ När Möller inhämtat att ett antal holländska köpmän råkat i onåd hos storfursten skyndade han sig att förmå dem att flytta över sin handel från Archangelsk till Narva.⁷ Den svenska regeringen sökte också värva den i spannmålsaffärerna inblandade Carl du Moulin för sina syften vad gäller den ryska handeln genom speciella privilegier.⁸ Den svenska regeringen anställde 1634 en holländare som propagandist i utlandet.⁹ När en svensk resident i Moskva utsågs samma år instruerade regeringen denne att arbeta på deriveringsplanerna.¹⁰ Dessa planer kan konstateras ha gällt också spannmålen. I Moniers instruktion för 1629 års spannmålsaffärer hette det att den avsedda kvantiteten skulle föras ut över Nöteborg eller Ladoga; svenskarna skulle i utbyte leverera järn och koppar på dessa orter. Han uppmanades att påföljande år söka utverka att spannmålen hädanefter gick ”åt Ingermanland och Östersjön, och icke den långa vägen häromkring”.¹¹ Samma sak upprepades som en viktig angelägenhet för Johan Möller 1631: han skulle hos storfursten anhålla att spannmål fick skeppas ut över Östersjön. Som motivering skulle han ange att archangelskrouten var ”obekvämt” för den svenska kronan. Genom en omläggning skulle handeln mellan Sverige och Ryssland bringas att öka.¹²

Den svenska regeringen prövade alltså en rad åtgärder för att ersätta Archangelsk som rysk transitohamn, eller åtminstone för att minska dess betydelse. Detta gällde i första hand handeln i allmänhet, men planerna utslöt inte utförelsen av rysk spannmål. Dessa ansträngningar lämnade vad gäller spannmålen inte något som helst resultat. Vad var skälen till regeringens misslyckande?

² Nyström, (Scandia 1937, s. 263).

³ Protokoll 26/7 1627, Svenska riksrådets protokoll, s. 48.

⁴ C. von Bonsdorff, Nyen och Nyenskans, Historisk skildring, s. 415. C. T. Odhner, Sveriges inre historia under drottning Christinas förmyndare, s. 294.

⁵ R. Liljedahl, Svensk förvaltning i Livland 1617—1634, s. 478.

⁶ KMt t Monier 12/1 och 13/11 1629 (instruktioner), RR, RA.

⁷ Möller t Axel Oxenstierna 21/1 1632, Oxenstiernska samlingen, E 663, RA.

⁸ Contract wegen der Negociation auf Russland mit Carl du Moulin, januari 1631, RR (tyskt registratur), RA.

⁹ För Isaac Massa se Nyström, (Scandia 1937, s. 263).

¹⁰ Krusebjörns instruktion återges delvis av Forsten, s. 443. Krusebjörn skulle ”in secreto och ryssarna oförmärkt, att någon disgusto därav icke må förorsakas, sig detta låta anläget vara, och dem /ryska köpmän/ efter handen därtill poussera”.

¹¹ Samma källor som anges i not 6.

¹² KMt t Möller 28/2 1631 (memorial), RR, RA.

Låt oss här bara peka på några problem som antyder de svårigheter som mötte vid ett genomförande av deriveringsprogrammet i denna del. Grundläggande var den ryska statsledningens naturliga ovilja att ge efter för de svenska strävandena, som inte var förenliga med Rysslands intressen. Den ryska inställningen kom till uttryck i höjda tullar på handeln över de svenska besittningarna.¹³ När det gällde spannmål grundades ju också affärerna på speciella tillstånd hos den ryska politiska ledningen; de villkor som gällde för den svenska kronan vid dessa affärer var redan de en avgörande förmån, som rimligtvis inte kunde pressas för långt. Det fanns inte heller i Ryssland någon vana att föra ut spannmål för export på en västlig handelsväg; de utländska köparna hade hittills infunnit sig i Archangelsk. Därmed antyds också sådana frågor som produktionsområdenas belägenhet, transportvägarnas tillstånd och andra liknande spörsmål. Spänningen mellan de svenska handelspolitiska syftena och det praktiska utfallet av spannmålsaffärerna — kronan gjorde vinster men tvingades handla på ”fel” ort — är ägnad att ytterligare stryka under spannmålsaffärernas drag av i första hand krigfinansiellt projekt. Som förhållandena utvecklade sig fyllde de en annan funktion än som inkörsport för varaktig handel.

De svenska spannmålsaffärerna låg i en skärningspunkt för utrikespolitiska, handelspolitiska och krigsfinansiella överväganden också gentemot Nederländerna. Det är bekant hur generalstaterna, irriterade som de var över svenskarnas framgångar i Östersjön och de störningar av deras merkantila intressen som dessa förorsakade, i det längsta förhöll sig ganska kyligt mot Sverige. Förbundet mellan de båda staterna tilläts löpa ut utan att förnyas; det sades upp våren 1630.¹⁴

Man har tidigare i litteraturen påvisat det samband som rädde mellan prishöjningarna i Västeuropa på spannmål och den minskade tillgången på samma vara från Östersjön. Holländarna sökte sig i detta läge till Archangelsk för att komma åt den ryska spannmålen.¹⁵ Därmed kom holländska och svenska intressen att korsa varandra också i denna del av den östeuropeiska marknaden. Kampen om spannmål för västeuropeisk avsättning kom till tydliga uttryck; här kan endast några huvuddrag i den uppmärksammas.

I den situation som rädde, med sjunkande import och stigande priser, kom den ryska spannmålen alltmer i blickfånget för holländarna. 1630 kom t.ex. en skrift ut i ämnet, i vilken författaren framhöll hur viktigt det var för holländarna att komma in på den ryska spannmålsmarknaden. Författaren ansåg, att 20.000 läster stod att få i Ryssland. Holländarna borde sluta sig samman i ett kompani, som skulle kunna konkurrera ut svenskar, danskar och engelsmän från den ryska

¹³ Se t.ex. *Arzymatov*, (Skandinavskij sbornik 1, s. 90 ff). *B. Fahlborg*, Sveriges yttre politik 1660—1664, s. 42. *Öhberg*, (SEHR 1955, s. 156). *A. Soom*, Die Politik Schwedens bezüglich des russischen Transithandels über die estnischen Städte in den Jahren 1636—1656, kap. III. *Očerki istorii SSSR, Period feodalizma*, 17 v, s. 132 f.

¹⁴ *Tham*, s. 175 ff och 213 f.

¹⁵ *Öhberg*, (SEHR 1955, s. 136 och 151). *Attman*, s. 89.

marknaden. Skriften följdes av motinlägg. Av intresse är att Nederländerna 1630 skickade sändebud till storfursten med en begäran om en årlig spannmålsutförelse om 10.000 läster. Sändebuden föreslog också att holländarna skulle ges ensamrätt till den ryska spannmålen. Ytterligare holländska framstötter gjordes. Förhoppningarna om en holländsk-rysk spannmålshandel i stor skala kom emellertid inte att infrias. Misslyckandet att göra den ryska marknaden till holländarnas kornbod har rubricerats som ett bakslag för holländskt handelskapital.¹⁶

På svensk sida var man inte okunnig om generalstaternas strävanden. Conrad von Falkenberg i Amsterdam hämtade in upplysningar om den holländska ambassaden och inrapporterade dem till Gustav Adolf. Han sände också över den nämnda debattskriften till kungen.¹⁷ Från Johan Möller, den svenske agenten i Moskva, kom vidare uppgifter om de holländska förehavandena.¹⁸

Man satte också in aktiva motåtgärder. Kungen beordrade upprepade gånger sändebud och andra att motverka holländarnas aktioner i Ryssland. Som exempel kan nämnas en uppmaning till Möller i februari 1631 av innebörd att han skulle verka för att holländarna förvägrades spannmålsutförelse hädanefter. Möller uppmärksammades på att dessa diskussioner måste föras med stor diskretion, så att holländarna inte fick anledning att ta anstöt.¹⁹ Möllers överläggningar med den ryska regeringen gick i stort ut på att misstänkliggöra konkurrenterna. Han föreslog också att Sverige och Ryssland skulle gå samman för att gemensamt kunna diktera spannmålspriserna. Han pekade på att Nederländerna inte kunde undvara både den svenska och den ryska spannmålen; han hade också påpassligt satt den nämnda skriften i ryssarnas händer. Han försäkrade sig om att dessa samtal förblev hemliga.²⁰

Situationen saknade inte sina poänger. Ungefär vid samma tidpunkt fann Nederländerna det motiverat — under tryck eller intryck av Sveriges framgångar i Tyskland — att inta en mer positiv attityd gentemot Sverige. I maj 1631 ingicks ett avtal mellan Nederländerna och Sverige om temporära holländska subsidier; samma år kunde den svenska finansförvaltningen i Amsterdam börja räkna in medlen.²¹ Situationen kan ytterligare belysas genom en hänvisning till att svens-

¹⁶ Kordt, s. CCVII—CCLX. *Cherepnin*, (The Slavonic and East European Review, 43, s. 14).

¹⁷ Conrad von Falkenberg t KMt juli och 1/11 1630, *Hollandica*, RA.

¹⁸ Möller t Axel Oxenstierna 23/6 1631 samt 21/1 och 16/6 1632, *Oxenstiernska samlingen*, E 663, RA.

¹⁹ KMt t Möller 28/2 1631 (memorial), RR, RA.

²⁰ Ur anteckningar om den svenske residenten J. Möllers samtal med bojaren I. B. Čerkasskij, 14/7 1631, och Ur Posoľskij prikaz' svar till J. Möller, 18/7 1631, RSEO, s. 75 ff.

²¹ *Tham*, s. 213 f och 230. Erik Larsson von der Linde, *Likvidationer*, KA, RA. von der Lindes Blå bok, *Oxenstiernska samlingen*, E 1200, RA. — Se också en notis hos *M. G. Schybergson*, Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621—1630, s. XCVI f, om generalstaternas klagomål i ett tidigare skede mot bl.a. de svenska köpen av rysk spannmål; anmärkningarna framfördes i anslutning till svensk-holländska förhandlingar.

karna i Ryssland under en tid bistått i spannmålsköpen av enskilda holländska köpmän. Vidgar man perspektivet till att gälla flera faser av affärerna möter överhuvud namn som representerar privata holländska finans- eller affärsintressen, dock med helt olika nationell hemvist: Elias Trip, Gabriel Marselis, Anton Monier och — antydningssvis — Louis De Geer.²²

Till bilden av den utländska konkurrensen om rysk spannmål hör att den ryska statsledningen — genom sitt monopol på den utrikes handeln med bl.a. denna vara — kunde tillämpa en differentierad prispolitik. I det ryska dokumentet från 1634 som diskuterats i ett tidigare avsnitt anges genomgående ett högre pris för andra utländska köpare än svenskar.²³ De uppgifter som föreligger i annat material — de avser åren 1630, 1631, 1632 och 1633 — bekräftar att den svenska kronan tilläts genomföra köpen under gynnsammare villkor än t.ex. holländarna.²⁴

Det har i sovjetrysk forskning gjorts gällande, att den svenska kronan gjorde stora vinster på affärer med rysk spannmål åren kring 1630. Denna undersökning visar, att kronan erhöll sådana vinster vid sin försäljning av spannmålen i Amsterdam men också att de var betydligt lägre än vad som påstått. Spannmålsaffärerna ger trots detta intressanta inblickar i de svensk-ryska förbindelserna under denna tid. De kan också fogas in i ett handelspolitiskt sammanhang. Sedda ur ett krigsfinansierat perspektiv gav spannmålspengarna underlag för krediter, som utnyttjades på krigsskådeplatserna i Preussen och Tyskland. Spannmålsinkomsterna utgjorde därigenom ett värdefullt bidrag i krigsfinansieringen.

²² Vilken roll kan Louis De Geer ha spelat i spannmålsaffärerna? I arkivet efter honom återfinns handlingar som allmänt hänför sig till spannmålshandel med Ryssland. Där finns också sådana som mycket nära hänger samman med de här behandlade svensk-ryska affärerna: kontrakt, memorial, sammanställningar. Hur dessa handlingar hamnat i arkivet efter De Geer låter vi vara osagt, och de räcker inte för att binda De Geer vid spannmålsaffärerna. I arkivet finns emellertid också — vilket är intressantare — en uppställning skrivet med De Geers handstil (*Dahlgren*, s. 321). En omständighet värd att notera är vidare att Bökmans räkning, undertecknad av honom själv, ligger i Leufsta arkiv. Efter Bökmans död har en påteckning gjorts om att räkningen utgör bevis för Bökmans fordran på Erik Larsson von der Linde. Varför har ett bevis om en fordran hamnat i De Geers arkiv?

Dahlgren, s. 318 ff, menar att De Geer på något sätt haft intressen i handeln med den ryska spannmålen. *Wittrock*, s. 273, erinrar om att De Geer och Anton Monier var affärsvänner. På föreliggande material är det svårt att bestämma arten av De Geers intressen och eventuella insatser. Ville De Geer bara hålla sig informerad om vad som försiggick på detta fält? Spelade han en aktivare roll? Kan han ha stött eller på annat sätt stått i förbindelse med köpmän som öppet var verksamma i affärerna?

²³ Ur anteckningar om det svenska sändebudet F. v. Scheidings överläggningar i Posol'skij prikaz rörande spannmålsköp i Ryssland, 27/7 1634, RSEO, s. 87 ff.

²⁴ 1630: Julius Wilkens' räkning i Markus Stenman, Likvidationer, KA, RA. 1631: Möller t Axel Oxenstierna 23/6 1631, Oxenstiernska samlingen, E 663, RA. Verbaal van de Nederlandsche gezanten Albert Kounraats Burgh en Johan van Veldtriel van hunne legatie aan het Hof van Rusland, in de jaren 1630 en 1631, (Sbornik imperatorskago russkago istoričeskago obščestva, 116, s. 64 f, 126 och 159). 1632: Möller t Axel Oxenstierna 16/6 1632, Oxenstiernska samlingen, E 663, RA. 1633: Stenman t kammarråden utan datum. Densamme, Likvidationer, KA, RA.

Russian Grain and Swedish War Finances 1629—1633

Sweden entered The Thirty Years war in 1630 and under its engagement emerged as a European great power. Historical research has already examined a number of problems connected with this development. One of these problems is the economic foundations of warfare. A detail of this field of research is the question of from where economic resources were conveyed when they were unobtainable in the military area of operations.

In studying this problem the Soviet historian B. F. Porshnev has connected the problem of war finances with Sweden's entry in the Thirty Years war. He does this on the basis of one particular income source. Using Russian documents Porshnev analyses the Russo-Swedish grain transactions in the period about 1630. The existence of these sources were already known to Swedish and Russian historians. Porshnev concludes that grain transactions from 1628 to 1633 involved 17 500 lasts and gave the Swedish Crown a profit of 2 400 000 *riksdaler* (rdr), or *Reichsthaler*. Half of this amount (1 200 000 rdr) according to Porshnev, came in 1630—the year Sweden entered the war in Germany.

Sweden and Russia had common political interests regarding Poland and the Habsburgs. Porshnev connects the grain transactions with this conformity of foreign policy interest. Quite correctly he has established a relationship between grain transactions and the Swedish war finances. But there is reason to doubt Porshnev's estimates of the size of Swedish profits and consequently the importance of these grain transactions as a war-financial source. If his calculations are correct then Sweden during a period of the Polish and Germanic wars would have had disposal over a yearly income equivalent to the subsidies paid Sweden by France, in principle 400 000 rdr.

One task of this essay has been to investigate Porshnev's results. For this purpose the Russian sources have been compared with Swedish account-books. The intention has been to follow the course of grain and grain transactions through the entire journey—from Russia via Archangel to Amsterdam and from there to military theatres in Prussia and Germany. There are accounts which encompass all the essential moments of the three steps involved: 1) buying and shipping from Russia 2) delivery and selling in Amsterdam and 3) the transfer of the Swedish Crown's disposable funds from Amsterdam to the areas of military activity.

This study leads to the conclusion that Porshnev's information on the quantities involved are incorrect. The profit obtained by the Swedish Crown during 1629—1633 amounted to only 160 000 rdr and not 2 400 000 rdr (calculated by Porshnev for the period 1628—1633). In 1630 the Crown could dispose over 78 000 rdr of the grain trade funds, of this sum the true profit was 43 000 rdr not 1 200 000 rdr. This evidence disproves the theory of the decisive importance of Russian grain for the Swedish military initiative in Germany in 1630.

One reason why Porshnev's results are exaggerated is that his quantities are obtained from a Russian source which is unreliable in several of its details. Another reason is that the selling price in Amsterdam which he uses is much too high.

A basic factor in these grain transactions was the situation of the grain market in Western Europe. The price of grain rose toward the end of the 1620's. A peak was reached in 1630 after which prices fell. The Russian grain transaction scheme was an attempt by the Swedes to utilize this economic situation. With a low buying price in Russia and a high selling price in Amsterdam the Swedish Crown could be assured a profit. When the Amsterdam price fell, the Swedish profit margin dwindled since

Russian prices did not follow the same diminishing trend. The economic premises for profitable grain trade disappeared. Once even the political foundations of Russo-Swedish cooperation subsided, the grain transactions consequently ceased.

The Russians utilized the grain price situation in Western Europe to give Sweden financial support—or, as Porshnev proposes, subsidies. The grain transactions of 1629—1633 never developed into a regular Russo-Swedish commerce. Instead, grain was used in a war financing project of relatively short duration.

Transactions with the Russian grain took place over a large geographic area. Therefore, even problems of business and trade organisation are interesting. How did the Swedish Crown manage this foreign commerce?

Different methods were attempted. One way was that the Crown sold the right of transporting cheap Russian grain to Dutch merchants. Another way was that the whole transaction from buying to selling was managed by Swedish merchants under contract to the Crown. Still another form was that Swedish financial administrators in Amsterdam either sold grain to Dutch or German buyers with delivery in Archangel, or themselves transported it to Amsterdam and supervised the sale.

No standing form of organisation developed. The Swedish involvement with Russian grain occurred on the political as well as the commercial levels in an atmosphere of speculation. This situation helps to explain why the organisational aspect of the Swedish trade was so fluid.

Why, for instance, was not a company for the grain transactions founded? The Dutch, at least, had considered such an establishment. Swedish joint stock companies existed in the 17th century and were involved in several commercial activities. One condition militated against the building of a trading company in this case. The Crown had no difficulty in procuring capital. The transactions were consistently organized so that the Crown was not involved in the costs of buying and conveyance. Swedish and Dutch loans were taken; or part of the income from sale was promised to those who defrayed initial costs. Money at the direct disposal of the Swedish Crown was used on expenditures elsewhere.

An interesting aspect of the commercial organisation concerns those entrepreneurs who aided the Crown. At the beginning of each year an agreement was reached with the Russian government on the extent and terms of the grain trade. This step was negotiated on a diplomatic level. Negotiations concerning the practical aspects of buying and transport within Russia involved Swedish and Dutch merchants. To a great extent the Swedish Crown was dependent on these Dutch merchants with experience of the Russian market. Only in the grain trade's final year were the Dutch totally excluded from the actual transactions within Russia.

The organisation which has now been described had one definite purpose—to contribute money for war. Historians have seen development of the Russo-Swedish grain transactions against a military-financial background. However, it has been unclear precisely how the grain trade and military finances were connected.

It is possible, for several of these years, to follow the way grain-trade funds filled military needs. In certain cases one can show how the money came directly into the hands of the troops. Before the money reached its final destination it had to be sent from Amsterdam to the military theatres. This transfer usually involved bills of exchange.

Through this manner of transfer the Crown could employ its income in places far distant from the place of deposit. All hazardous transports of bullion were eliminated. Some of these bills of exchange have been preserved. An examination of them reveals

another of the Crown's financial techniques: in the theatre of operations bills of exchange were given for on the spot loans, covering for these bills occurred through simultaneous or later sale of grain in Amsterdam. In 1629 up to the month of July one of the Crown's financial administrators in Prussia drew bills of exchange on Amsterdam's grain income. This income was not realised until the grain was delivered in Holland in December 1629. An identical credit situation occurred the following year; the Crown began employing anticipated income two months before it was disposable in Amsterdam. In other words, bills of exchange functioned both as means of payment and as means of credit.

A reasonable, though difficult, question is whether the Crown paid interest on bills of exchange used as means of credit. Some bills of exchange indicate that in Amsterdam the Crown paid out a larger amount than that loaned on the bill in Prussia or Germany. In these cases the bills drew an extra cost which the Crown was prepared to pay.

In the foregoing something has been indicated of the place of the Russo-Swedish grain transactions within a foreign policy context. The project can even be seen as an aspect of Dutch-Swedish political and commercial relationships. The rising West-European grainprices and dwindling grain supply of Baltic-sea origin forced the Dutch to investigate the Russian grain trade via Archangel. Development of Russo-Dutch grain transactions was contrary to Swedish interests. Sweden attempted in secret negotiations to convince the Russian leaders to combine with Sweden to utilize the market situation in Western Europe. Both countries could then, in consort, dictate the terms for the grain trade. However, Sweden was forced to act cautiously since she also desired a military financial contribution from the Low Countries in the form of subsidies. The Crown even succeeded in procuring such payments.

There is even a commercial aspect in the grain transactions. It concerns Swedish efforts to dominate the Russian export trade; for this purpose it was necessary to divert Russo-European trade from the port of Archangel to the Baltic area. The Crown took certain steps to attain this goal during this period. However, throughout this timespan, Sweden was forced to transport the Russian grain over Archangel—a route in direct opposition to the Swedish commercial foreign policy.

Russo-Swedish grain transactions have the character of a short term speculation based on temporary political and economic circumstances. While the transactions continued, however, they gave the war-waging Swedish Crown an opportune additional income.